

OTDK-DOLGOZAT

Martus Bettina

2013

Hol van a (kor)határ?

A gyermekmunka következményei és megoldási lehetőségei.

Where is the (age)limit?

The consequences and the possible solutions of child labour.

Martus Bettina

Kézirat lezárva: 2012. április 15.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	1
1. A gyermekmunka bemutatása	3
1.1. A gyermekmunka fogalma	3
1.2. A gyermekmunka története	7
1.3. Trendek, tények, adatok.....	8
1.4. Gyermekmunka a Millenniumi Fejlesztési Célok tükrében	12
2. A gyermekmunkát kiváltó okok.....	16
2.1. Szegénység, finanszírozás, hitelek.....	17
2.2. Oktatás	19
2.3. Urbanizáció, vidéki területek, kultúra	21
2.4. Betegségek, árvaság, gyermekkereskedelem	23
2.5. Globalizáció	24
3. A gyermekmunka makrogazdasági hatásai	28
3.1. Külföldi tőke-beáramlás	29
3.2. Humán tőke	33
3.3. Foglalkoztatottság, munkanélküliség, bérek	34
3.4. Gyermekmunka: szükséges rossz?.....	36
4. Lehetséges megoldások.....	40
4.1. Nemzetközi egyezmények.....	40
4.2. Nemzeti gyakorlatok.....	42
4.3. Esetpélda a gyermekmunka elleni küzdelemre: India	47
4.3.1. India bemutatása.....	47
4.3.2. Gyermekmunka Indiában	49
4.4. Primer kutatás - szakértői interjúk.....	52
4.4.1. Kutatási módszertan	53
4.4.2. A primer kutatás eredményei	54
4.4.3. Primer kutatási eredmények - összegzés	59
Összegzés	62
Felhasznált irodalom	64

Ábrajegyzék

1. ábra: A gyerekek és fiatalok foglalkoztatásának választóvonalala	4
2. ábra: A gyermekek munkáinak kategorizálásai.....	6
3. ábra: A napi 1,25 dollárból élők aránya a teljes népességhez viszonyítva 1990-ben és 2005-ben (%).....	13
4. ábra: Az alapoktatásban résztvevő gyermekek a különböző jövedelemszintű országokban 1999-2009 között (%).....	15
5. ábra: A gyermekmunkát kiváltó okok dimenziói	16
6. ábra: A gyermekek oktatásának előnyei és költségei.....	20
7. ábra: Slum negyedben lakók régiónkénti eloszlása világszerte 2001-ben (millió).....	21
8. ábra: Az FDI beáramlása a hazai beruházások arányában a fejlődő országokban, 1990-2003 között (milliárd US \$)	30
9. ábra: A gyermekmunka közvetett hatása az FDI-ra	31
10. ábra: A gyermekmunka hatásai a gazdasági növekedésre.....	35
11. ábra: Középszintű iskolázottság alakulása Mexikóban és Bangladeshben 1999-2009 között (%).....	44
12. ábra: A gyermekmunka nélkül készített termékek címkéi	45
13. ábra: India térképe szerintem ez felesleges – mindenki tudja, hol van India	48

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Korhatárhoz kötött tevékenységek.....	5
2. táblázat: A gyermekmunka korosztályok szerinti megoszlása 2010-ben.....	9
3. táblázat: 5-17 éves korú gyerekek foglalkoztatottsága térségenként 2010-ben	9
4. táblázat: A munka és az oktatás megoszlása a slum-ökben lakó gyermekek körében Bangladeshben (%)	22
5. táblázat: A gyermekmunka elleni küzdelem nemzetközi és nemzeti eszközeinek rendszerezése.....	46
6. táblázat: A gyermekek nem szerinti eloszlása a különböző tevékenységekben 6-14 éves korig a háztartások jövedelme alapján 2005-ben (%)	50
7. táblázat: A gyermekek vidék-város szerinti eloszlása a különböző tevékenységekben 6-14 éves korig a háztartások jövedelme alapján 2005-ben (%)	50
8. táblázat: A gyermekmunkával kapcsolatos szakirodalmi és szakértői vélemények összegzése	60

Bevezetés

A fejlődő országokkal nagyon sokat foglalkoznak manapság a nemzetközi szervezetek és a kutatók is. Ahogy a világ „északi” része rohamosan fejlődik, úgy a „déli” térségek folyamatosan leszakadnak. Az egyenlőtlenségek minden területen megjelennek: térségek közt, gazdasági fejlődésnél, vagy akár a nemi egyenlőtlenségeknél. Véleményem szerint ebben a rohamosan változó világban az emberi értékek egyre inkább háttérbe szorulnak, és az emberi jogokat is állandóan megsértjük. Ha az emberek ennyire nem törődnek egymással, mi a helyzet a gyermekekkel? A globalizáció és szegénység mára már olyan szintre sodorta főleg a „harmadik világ” országaiban élőket, hogy a gyerekek sokszor borzasztó körülmények között, mindössze napi 1 \$-ért kell dolgozniuk. A fiatal foglalkoztatottaknak nincs idejük iskolába járni, gyakran napi 8 órában dolgoznak, vagy annál is többet töltenek a munkahelyükön, és játszani sem tudnak. Gyakorlatilag sok gyerek 5 éves korától kezdve dolgozik, és mivel iskolázatlanok maradnak, így egész életükben ez a sors vár rájuk, éhbért keresve.

Tudományos diákköri dolgozatom témájául a gyermekmunkát választottam. Ez a probléma nagyon aktuális, hiszen ebben a rohamosan fejlődő világban vannak olyan térségek, ahol a megélhetés érdekében a gyermekeknek is dolgozniuk kell. Egyetlen kiútként a családoknak nem marad más választásuk, mint munkába küldeni a gyerekeket, akik rosszabb esetben – a szülőktől távol – gyermekkereskedelem áldozatai lesznek. Hangsúlyozandó, hogy a problémakör a szélesebb társadalmi hatások mellett gazdasági hatásokkal is rendelkezik. Jelen dolgozatban ez utóbbira helyezem a hangsúlyt. Ennek alapján dolgozatom célja kettős: egyrészt annak feltárása, hogy milyen gazdasági következményei lehetnek a gyermekmunka tömeges jelenlétének egy ország gazdasági fejlődését tekintve; másrészt pedig annak felkutatása, hogy milyen megoldásokkal lehet hatékonyan megszüntetni a gyermekmunkát.

A cél elérése érdekében a tudományos diákköri dolgozatom első részében először definiálom, mit értünk gyermekmunka alatt, mivel ennek a fogalomnak a különböző értelmezései alapján az egyes nemzeti felmérések eltérő eredményeket hoztak ki, mint a nemzetközi szervezetek által készített statisztikák. A fogalmi áttekintés után röviden bemutatom a gyermekmunkát történelmi kontextusban. A gyermekmunkával kapcsolatos adatokkal, trendekkel mutatom be a probléma súlyosságát, amely az idők során egyre inkább hangsúlyosabbá vált, végül pedig a fejlődő térségek problémáit járom körül, hiszen még egy

szerény életszínvonal eléréséhez is számos akadály áll a „déliel” útjában, amelyek szintén a gyermekek foglalkoztatását ösztönözhetik.

A dolgozat második részében a gyermekmunka okait elemzem, hiszen az okok ismerete nélkül nem lehet megoldási módokat javasolni. A gyerekek fizikai adottságai sokszor kecsgetőbbek a gyárak számára, mint a felnőtteké. A gazdasági, társadalmi, környezeti és politikai tényezők szintén meghatározóak a háztartások szemszögéből. A hatalmi különbségek még jobban kiéleződnek a globalizáció által. A gazdagok még több pénzzel rendelkeznek, a szegények pedig még nagyobb nyomorban élnek. Az oktatás finanszírozása sokszor ellehetetleníti a családok helyzetét, ahogy a trópusi betegségek miatt felmerülő gyógyszer- és ápolási költségek is. Olyan dilemmákkal is találkozunk a téma vizsgálatakor, mint például a városba történő migráció. Vajon a városi adottságok segítenek a probléma megoldásában, vagy még inkább súlyosbítják a gyermekmunkát?

A harmadik részben a gyermekmunka által okozott makrogazdasági hatásokat mutatom be. Elemzésemben a külföldi működő-tőkére (FDI), a humán tőke színvonalára, valamint a foglalkoztatásra, munkanélküliségre és az ezeket alakító bérekre térek ki. A fejezetben az elemzés alapjául a jövedelmi hatást, illetve a helyettesítési hatást veszem, azaz hogy a családoknak az alacsony jövedelmük miatt megéri-e elküldeniük gyermekeiket dolgozni, illetve, a munkaadók foglalkoztatják-e őket a felnőtt munkavállalók helyett.

A 4. fejezetben a lehetséges megoldásokkal foglalkozom, amelyek területenként nagyon különbözőek lehetnek. A fejezet során a nemzetközi kezdeményezés mellett egy esetpélda segítségével is elemzem ezeket a lehetőségeket. A gyermekmunka nem csak a fejlődő országokban jelent gondot, hanem a fejlettekben is, bár kisebb mértékben. Ezért – mint egy példamutatásként – a különböző szerződéseket ratifikálók között a fejlett térségek is megtalálhatóak. Az „északiak” szintén felelősséget vállalnak azért, hogy nálunk nem lesz gyerekmunka, valamint azért, hogy az ő vállalataik sem fogják ezt alkalmazni. A megoldások nemzetközi, illetve nemzeti szinten egyaránt nagyon fontosak. Meg kell húzni a határvonalat, amelyet nem szabad átlépni.

Egy esettanulmányon keresztül foglalkozom gyakorlatban a megoldásokkal. Ehhez az indiai gyermekmunka elemzését választottam, hiszen ebben az országban jellemző a kettősség. Egyrészt a szegénység nagyon nagy méreteket ölt, amely maga után vonzza a gyermekmunkát, másrészt az ILO adatai szerint Ázsiában található meg a legtöbb gyermek, akik a munkaerőpiacon tevékenykednek. Sok egyezmény próbálta megvédeni a gyermekek jogait, ám mégis a gyermekmunkások száma csak három országban csökkent, melyből az egyik India. Az ország rövid gazdasági, társadalmi és demográfiai bemutatása után

megvizsgálom, hogy az országban milyen mértékben jellemző a gyermekmunka, illetve milyen megoldásokkal próbálják azt megszüntetni.

Annak érdekében, hogy minél pontosabb képet nyerjek, az elméleti eredmények után empirikus kutatást végezek. Mélyinterjúk által nemzetközi szervezeteknél dolgozó szakértők véleményét mutatom be a gyermekmunkáról, annak megoldásáról, valamint a nemzetközi szervezetek sikerességéről. Legvégül a dolgozatomban bemutatott fontosabb gondolatokat összegzem.

1. A gyermekmunka bemutatása

A mai napig létezik még gyermekmunka? Megdöbbentő, de igen. A világ rohamos fejlődésével vannak dolgok, amelyek változnak ugyan, de rossz irányba. A foglalkoztatott gyermekek száma is egy olyan adat, amely évről évre nő. Dolgozatom első fejezetében definiálom a fontosabb fogalmakat: mit értünk gyermekmunka alatt, kik számítanak gyermeknek, valamint bemutatom, hogy mit nevezünk munkának, termelő tevékenységeknek és hogy kik azok, akik gazdaságilag aktívak. A fogalmi áttekintés után röviden kitérek a gyermekmunka történetére, hiszen már több évszázada van igény a gyerekek által végzett munkára.

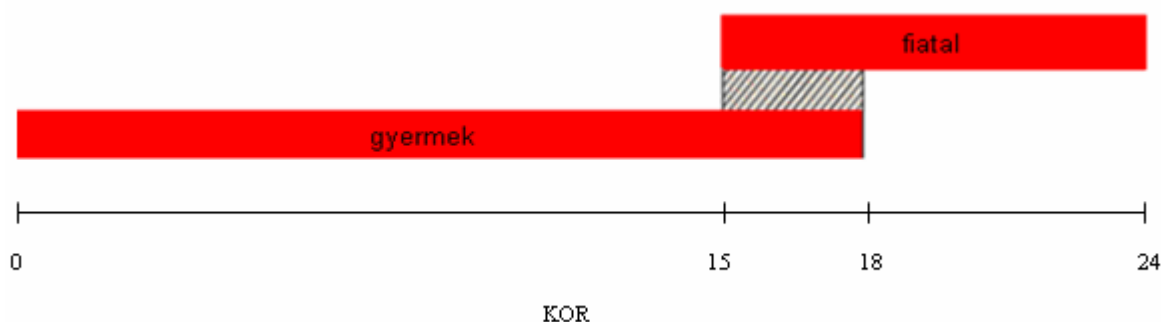
A történelemtől a mai napig haladunk, ahol a gyermekmunka jellegzetességeit, tendenciát mutatom be. Arra keresem a választ, hogy kimutathatóak-e szoros összefüggések például a vidéki munkák és a gyermekmunkások között, vagy hogy milyen térségekre jellemző a gyerekek foglalkoztatása: csak a fejlődő országok érintettek benne? Továbbá, a Millenniumi Fejlesztési Célok elérése közelebb vihet minket a gyermekmunka megszüntetéséhez?

1.1. A gyermekmunka fogalma

Napjainkban a gyermekmunka az egész világon elterjedt jelenség. Egyes kutatások mégis annyira eltérő adatokat hoztak ki felméréseik során, hogy például Indiában ezek közt akár több millió fős eltérés is akad. Ennek elkerülése érdekében először körüljárom, mit érthetünk gyermekmunka alatt, illetve azt, hogy a dolgozatban melyik megfogalmazást tekintem alapnak.

A gyermekmunka definíciójához először is fontos meghatározni, kit nevezünk gyerekeknek. A határvonal a gyermekkor és felnőttkor között általában a 18. életév. A Nemzetközi Munkaerő Szervezet (ILO¹) 1999-es egyezménye is ezt a kort javasolja „vízválasztónak” (1. ábra). Ebből kifolyólag azok a fiatalok tekinthetők gyermeknek, akik 18 év alattiak.² Nem szabad elfelejteni, hogy vannak olyan kultúrák (angolszász országok), ahol nem 18 év felett tekintik a felnőttkort, hanem a 21. életévtől (Grootaert – Kanbur 1995). Összességében, az ILO ajánlásai szerint 15 éves kortól a gyerekek már végezhetnek mindennapi munkát.

1. ábra: A gyerekek és fiatalok foglalkoztatásának választóvonalai

Forrás: ILO (2011), 62. o.

Az ILO számos jelentést adott ki a gyermekmunkával kapcsolatban. Az általuk meghatározott definíció szerint csoportokat alakítottak ki, amelyek a gyermekmunkásokat definiálják. Nézetük szerint a 13 éven aluli foglalkoztatott gyermekek tekinthetők gyermekmunkásoknak. A 13 éves kor feletti fiatalok végezhetnek könnyű fizikai munkát³, 15 éves kor felett pedig már végezhetnek hétköznapi/általános munkát. A veszélyes munkák⁴ csak 18 év felett megengedhetők (ILO 1973). A fejlődő országok esetében ezek az életkorok egy évvel lejjebb csúsztak, tehát 12 éves kortól lehet könnyű fizikai munkát, 14 éves kortól pedig rendes, illetve általános munkát végezni (1. táblázat). Dolgozatomban ezt a gyermekmunka definíciót használom, így értelmezésem szerint a 13 év alattiak foglalkoztatása minősül gyerekmunkának. Fontos megjegyezni, hogy ebbe a kategóriába nem értem bele az otthon végzett háztartási munkát („besegítés a családnak”), az iskola után

¹ International Labour Organisation

² <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C138>

³ Könnyű fizikai munka: amely nem káros az egészségre, valamint ami nem akadályozza az iskolai oktatásban való részvételt, képzést, szakmai orientációt.

⁴ Veszélyes munka: a rabszolgaság minden formája, gyerekkereskedelem, gyermekek bevetése háborús helyzetben, prostitúció, pornográfia, illegális tevékenységekben való részvétel (pl. drogkereskedelem), és amely az egészséget, biztonságot, erkölcsöt veszélyezteti.

végzett mezőgazdasági munkát a család birtokán, amelyek a gyerekek munkához való hozzáállását fejleszthetik. Jelen dolgozatban a gyerekmunka alatt kizárólag azokat a tevékenységeket értem, amelyeket 13 éves kor alattiak végeznek, de mellette a gyermekek nem tudnak tanulni, iskolába járni, hiszen napi 10-12 órát dolgoznak, így az általunk természetesnek vélt fejlődéstől elmaradnak.

Fontos továbbá meghatároznunk, hogy mit is értünk munka alatt. A munka nem más, mint amikor az emberek termelő tevékenységet végeznek. Még abban az esetben is munkáról beszélünk, ha a foglalkoztatottak nincsenek megfizetve, részmunkaidőben, vagy teljes munkaidőben dolgoznak, rendszeres, szezonális, eseti, állandó munkát végeznek, illetve ha legális, vagy illegális foglalkoztatásban állnak⁵. Bonnet szerint a munka fogalma alá tartozik minden tevékenység, kivéve az iskolai ellátás és az a foglalkozás, amit a gyerekek játékként írnak le (Bonnet 1993).

1. táblázat: Korhatárhoz kötött tevékenységek

International Labour Organisation		Az a minimum kor, amelytől a gyermekek dolgozhatnak.	Lehetséges kivételek a fejlődő országokban
Veszélyes munka	Minden olyan munka, amely a gyermekek fizikai, mentális és erkölcsi egészségét, biztonságát veszélyezteti, vagy olyan munka, amely 18 éves kor alatt nem végezhető el	18 (16 komoly feltételek mellett)	18 (16 komoly feltételek mellett)
Általános minimum életkor	Az a minimum életkor, amely alatt még nem fejezhetők be az alapvető iskolai követelményeket, amely általában 15 éves kor.	15	14
Könnyű fizikai munka	13 és 15 év közötti gyermekek, akik képesek könnyű fizikai munkát végezni, addig, amíg nem veszélyezteti a munka az egészségüket, illetve a biztonságukat, vagy amíg nem akadályozza őket a tanulmányaikban, célkitűzéseikben, illetve a képzésükben.	13-15	12-14

Forrás: ILO 138. számú egyezménye

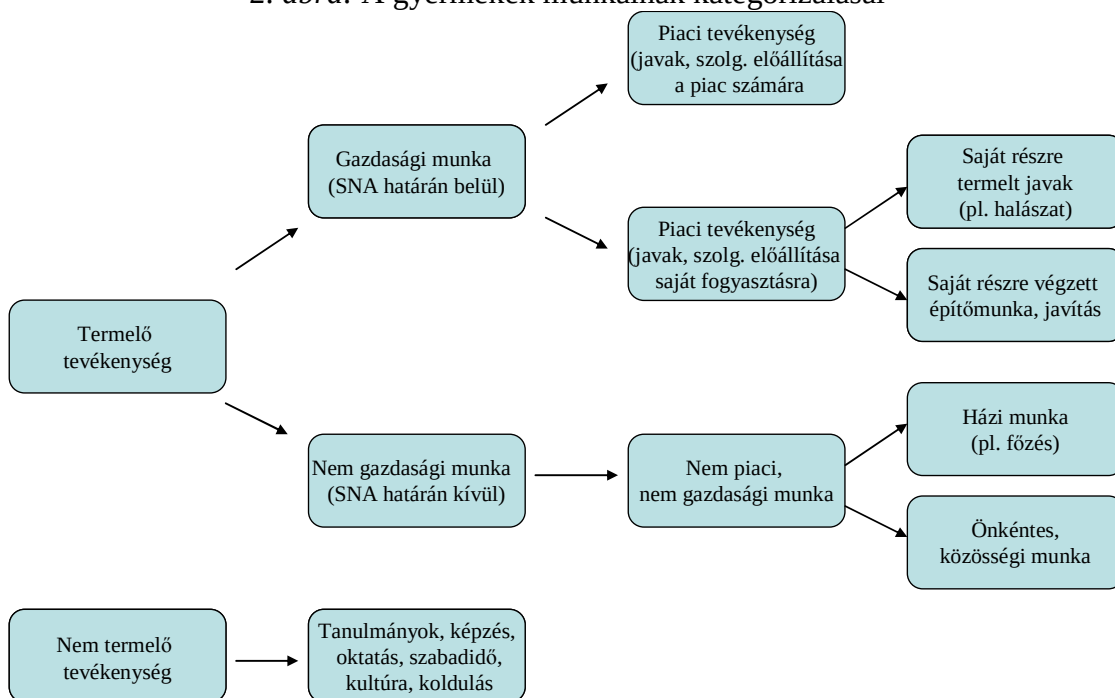
Fontos megjegyezni, hogy nem mindegyik munka számít gazdasági munkának. A foglalkoztatást két nagy csoportra kell osztanunk: termelő és nem termelő tevékenységekre (2. ábra). Az első kategóriába tartoznak azok, amelyek az SNA-n belül helyezkednek el, a

⁵http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_155428.pdf

termelő és gazdasági tevékenységek. Itt említhetjük meg a piacorientált gazdasági tevékenységeket, illetve a nem piacorientált tevékenységeket, amelyek a saját fogyasztást biztosítják. A termelő tevékenységek, amelyek nem gazdasági munkának számítanak, az SNA határán kívül esnek. Ilyen foglalkozás lehet a házi munka, gyerek- és családgondozás, önkéntes munka, közösségi szolgáltatás. A második nagy kategóriát a nem termelő tevékenységek foglalják magukban. Ezeket másképpen személyes tevékenységnek is nevezhetjük, hiszen ezek a tényezők lényegében az iskolai képzést, művészetet, kultúrát, szabadidőt, koldulást és utazást jelentik (Guarcello et al. 2005).

A gyermekmunka legrosszabb formáit nagyon nehéz eltörölni. Az e csoportba sorolható munkák egyebek mellett a rabszolgaság, a prostitúció, a pornográfia, a háborús helyzetben katonai erők közötti részvétel, a drogcsempészet, illetve az egyéb illegális tevékenységek, és azok, amelyek nem biztonságosak, veszélyesek az egészségre, biztonságra vagy az erkölcsre nézve a 18 év alattiak körében. A foglalkoztatott gyerekek több mint fele ebbe a kategóriába tartozik (ILO 2005).

2. ábra: A gyermekek munkáinak kategorizálásai

Forrás: Guarcello et al. (2005), 13. o.

A veszélyes munkák eltörlése létfontosságú a gyermekek szempontjából. A gyerekeknek ugyanis vékonyabb a bőrük, könnyebben felszívják a mérgező anyagokat. Gyorsabban és mélyebben veszik a levegőt, így sokkal több káros anyagot inhalálnak,

valamint könnyebben kiszáradnak. A sok vegyszeres anyag miatt a munka gátolhatja a gyermekeket a fejlődésben (ILO 2011).

Véleményem szerint az ILO definíciók teljes mértékben lefedik a gyermekmunka területeit, és mivel számos tanulmány ezt a meghatározást veszi alapnak, így én is ezt fogadom el. Guarcello és szerzőtársai (2005) munkafogalom értelmezése segít jobban megérteni, miért fontos gazdaságilag a gyermekek foglalkoztatása.

1.2. A gyermekmunka története

Jogosan gondolhatnánk azt, hogy a gyermekmunka a XX-XXI. század problémája, azonban alaposabb vizsgálódás után egyértelműen kiderül, hogy már korábban is előkerült, mint elterjedt foglalkoztatási rendszer. A háborúk, forradalmak idején nem számított, hogy valaki elérte-e a megfelelő életkort, ha képes volt harcolni, mennie kellett. Ebben az alfejezetben a gyermekmunka történetét mutatom be.

„A gyerekeket egészen az újkorig a szüleik, elsősorban az apjuk tulajdonának tekintették. Ő döntött életükről, munkaerejükéről, oktatásukról. A gyermekek pedig engedelmséggel tartoztak neki.”⁶ Ez a szokás sokáig jelen volt az emberiség történetében. A szülők általában sokszor kemény kézzel bántak a gyermekeikkel, főleg az édesapák. Fiaikra és lányaikra, mint eszközökre tekintettek, ami könnyen a gyermekek érdekeinek elnyomását jelentette.

Az ipari forradalom jelentősen hozzájárult a gyermekmunka megjelenéséhez, elterjedéséhez. Európa államaiban gyerekeket és nőket alkalmaztak a gépi nagyipar, a textilgyártás területén, bányákban és más, különösen nehéznek tartott munkákra. William Pitt, a legfiatalabb angol miniszterelnök egyenesen azt javasolta egy szegénnytörvény-tervezetben a XVIII. és a XIX. század fordulóján, hogy tegyék általánossá a gyermekmunkát (Torgyik – Karlovitz 2006).

Nem csupán Angliában volt természetes a gyermekek foglalkoztatása, hanem kontinensünk más országaiban is bevett jelenséggé vált ismert. Németországban főként a játékiparban terjedt el a gyermekek alkalmazása, Szicíliában kénbányákban, Spanyolországban magnéziumbányák munkásai közt lehetett sok gyermeket találni. A gyermekmunka gyáripari formái Magyarországon is megtalálhatóak voltak, ugyanakkor a gyermekmunka jellemző formái a mezőgazdasági tevékenységet folytató családok körében is elterjedtek (Torgyik – Karlovitz 2006). A lányok bekapcsolódtak az anyák háztartási

⁶ <http://www.unicef.hu/gyermekjog-nagyito.jsp>

teendőibe, a kisebb gyermekek felügyeletébe, a főzés, takarítás menetébe. Közben a fiúkat leginkább a ház körüli munkákba avatták be; állatokra vigyáztak, vagy maguk is részt vettek a kert megművelésében, a háziállatok etetésében, gondozásában (Torgyik – Karlovitz 2006).

Az amerikai függetlenségi háború és a francia forradalom (1776, illetve 1789) óta a különböző nemzetek alaposabban kezdtek foglalkozni a gyermekek helyzetével. 1833-ra Nagy-Britanniában gyári törvényeket hoztak létre, melyekben megtiltották a 9 évesnél fiatalabb gyerekek alkalmazását a gyárakban, valamint gyári felügyelőket neveztek ki, akiknek ellenőrizniük kellett, hogy a gyermekek napi 2 órát töltöttek-e az iskolában, amelyet a tanítók igazoltak le (Tóth 2008). Ezek azonban nem volt olyan sikeresek, hiszen 1851-ben Angliában és Walesben a 10-14 éves korosztályú fiúk 36,6%-a dolgozott, a lányoknak pedig a 19,9%-a. E magas arány a gyári törvények ellenére jelentkezett, amelyek a gyermekmunkát akadályozták volna, mivel a munkáltatók létrehozták a gyári kódexeket, melyet aláírtak a munkavállalókkal, csak így voltak hajlandóak foglalkoztatni őket. A kódex ötletével elkerülhették a törvények alkalmazását (Basu – Hoang Van 1998).

1896-ban Németországban a Polgári Törvénykönyv büntetéssel sújtotta azokat a szülőket, akik bántalmazták gyermeküket, vagy nem gondoskodtak róla megfelelően. 1899-ben az Egyesült Államokban létrehozták a fiatakorúak bíróságait. Ellen Key 1902-ben a gyermekek évszázadának nevezte a XX. századot. Noha a kizsákmányolás, a gyermekmunka és gyermekprostitúció sokukat megfosztotta gyermekkoruktól, az 1900-as évek mégis a gyermekjogok történetének legfontosabb korszaka volt⁷.

Bár már több évtized eltelt, és a gyermekek jogait is egyre jobban igyekeznek védeni különböző szervezetek (pl. UNICEF, ILO), 2011-re mégis a világ gyermekei közül minden ötödik gyerek gyermekmunkásként tevékenykedik, és közülük is 53% valamilyen veszélyes munkát végez. A következő alfejezetben a probléma mértékét fogom bemutatni, az alapvető tények, trendek és adatok ábrázolásán keresztül.

1.3. Trendek, tények, adatok

A gyermekmunka állandó kihívás szinte minden nemzet számára, hiszen a gyermekprostitúció a legtöbb országban jelen van, azonban főleg a fejlődő országokban tömegjelenség a gyermekek foglalkoztatása. A Föld népessége 2008-ban megközelítőleg 6 700 000 000⁸ fő volt, melyből 1 586 288 000 (ILO 2011) 5-17 éves korú gyermek volt. Az

⁷ <http://www.unicef.hu/gyermejjog-nagyito.jsp>

⁸ http://www.geohive.com/earth/his_history3.aspx

ILO adatai szerint a másfél milliárd gyermek 20%-a dolgozik, azaz minden ötödik gyerek jelen van a munkaerő-piacon. A 2. táblázatban a foglalkoztatott gyermekek korosztályonkénti megoszlását láthatjuk. Sajnos az 5-14 év közöttieket sem kímélik a családok, hiszen sok esetben a háztartások megélhetése miatt szükség van a gyerekek által szerzett jövedelemre.⁹

2. táblázat: A gyermekmunka korosztályok szerinti megoszlása 2010-ben

Foglalkoztatott gyerekek		
korosztály	%	száma (millió)
5-17	19,3	305,7
5-14	14,5	176,5
15-17	35	129,2

Forrás: UCW (2010) adatai alapján

A probléma vizsgálatát nehezíti, hogy sokszor nem tudni, hogy a statisztikákhoz milyen adatokat használtak fel. Ezt a jelenséget jól tükrözi, hogy az ILO 2005-ös jelentésében a statisztikák nagyobb számokat sorakoztatnak fel, mint 2010-ben az „Understanding Children’s Work Project” adatai (3. táblázat). 2005-ben a fejlett gazdaságokban 2,5 millió gazdaságilag aktív gyereket számoltak össze, 2,4 milliót a tranzíciós országokban, 127,3 milliót az ázsiai és óceániai térségben, 17,4 milliót Latin-Amerikában és a Karibi térségben, 48 milliót a Szub-Szaharai részeken, 13,4 millió gyermeket pedig a Közép-Keleten és Észak-Afrikában (ILO 2005). A 2005-ös és 2010-es adatok közti különbségek oka egyrészt az lehet, hogy 5 év alatt ténylegesen majdnem 100 millió gazdaságilag aktív gyermekkel csökkent a gyermekmunkások száma, de lehet annak is az oka, hogy az ILO esetén szélesebb volt a gyermekmunkaként számbavett tevékenységek köre, például az otthoni munka.

3. táblázat: 5-17 éves korú gyerekek foglalkoztatottsága térségenként 2010-ben

Foglalkoztatott gyerekek 5-17 éves korosztályban (2010)		
Térség	%	szám (millió)
Ázsia és Óceánia	20,4	174,5
Latin-Amerika és a Karibi térség	13,4	18,9
Szub-Szaharai Afrika	32,8	84,2
Más térségek	8,4	28,1
Világ összes	19,3	305,7

Forrás: UCW (2010) adatai alapján

A legtöbb 15 év alatti gyermek a harmadik világ országaiban él, kivételt képeznek ez alól a fiatalok prostitúáltak, akik nagy számban vannak jelen az iparosodott országokban is.

⁹ Az okok pontos részletezése a 2. fejezetben található.

A gyermekek többsége a 10-14 éves korosztályba sorolható, de sajnos a 10 év alattiak is egyre sűrűbben találkozhatunk (Grootaert – Kanbur 1995). A jelenség azonban mindenhol létezik, de különböző mértékben. A Szub-Szaharai Afrikában fordul elő legnagyobb arányban, hiszen az ország gyermekeihez képest itt dolgoznak a legtöbben, azonban Ázsiában található a legtöbb gyermek a munkaerő-piacon (Rosati 2010). Afrikában fordul elő a legtöbb gazdaságilag aktív gyerek: 41% a kontinens gyerekei közül dolgozik. Az Afrikában élő dolgozó gyerekek 30%-a a 10-14 évesek közé sorolható és a mezőgazdaságban foglalkoztatják őket (ILO 2005). Ruandában például 400 000 gyerek dolgozik, közülük 120 000 a munkák legrosszabb/legártalmasabb formáit végzi. Kenyában az 1,9 millió dolgozó gyerekből 12,7% soha nem vett részt iskolai képzésben, és a kávé csúcsidénye alatt a begyűjtők 30%-a 15 év alatti.

Azonban mégis Indiából ered a legtöbb olyan áru, amely gyermek- és kényszermunkából származik. Ebből az országból importálják a bőr focilabdákat és az olcsó gyermekruhákat, melyeket a kamaszok készítenek. A rizst, cukornádat és gumit Mianmari fiatalok gyártják, míg Kínában a gyapottermelésben veszik őket igénybe. A legrosszabb helyzet talán mégis Peruban és Burkina Faso-ban van, ott sok gyermek aranybányákban tölti mindennapjait.¹⁰

A nemek szerinti megoszlást illetően általánosságban elmondható, hogy mind a lányok, mind a fiúk megjelennek a munkaerő-piacon, azonban a fiúk nagyobb arányt képviselnek a legtöbb országban. Dosunmu és Abidogun (2011) szerint a fiúk dominanciája annak tudható be, hogy a lányokat könnyebben elrabolhatják, vagy megerőszakolhatják, a lányok jobban ki vannak téve a szexuális kizsákmányolásnak és könnyebb őket cselédként eladni, ezért a szüleik őket kevésbé küldik el dolgozni. Vannak azonban olyan országok, ahol a lányok az otthoni munkák és a farmon elvégzendő tevékenységek miatt magasabb számban képviseltetik magukat (Rosati 2010).

A kutatók foglalkoznak azzal a kérdéssel is, hogy a gyerekek közül mennyien vesznek részt az oktatásban, munkában, mindkettőben, vagy éppen egyikben sem, azaz milyen mértékben helyettesíti, egészíti ki egymást a kétféle tevékenység. Heady (2000) tanulmányában megemlíti, hogy sok gyerek azért nem jár iskolába, mert ott megverték és megalázták, így ezek a fiatalok teljesen elzárkóztak az oktatástól, így ilyen esetben inkább a két tevékenység helyettesítése a jellemző. Bár az a tény, hogy a gyerekek egyszerre tanulnak és dolgoznak, ad némi reményt, hogy fejlődésük a normálistól ne térjen el nagyon, azonban ez

¹⁰ http://hvg.hu/karrier/20090911_rabszolgak_kenyszermunka_gyerekmunka_ilo

a két tevékenység annyi időt elvon tőlük, hogy kevésbé képesek ellátni az iskolai teendőiket, valamint megvonja tőlük a játékhoz, közösség és családi élethez való jogukat.

A gyermekek legnagyobb részét a mezőgazdaságban foglalkoztatják. Nehéz elkülöníteni, hogy ezt a tevékenységet kereskedelmi célú farmon végzik-e, vagy a háztartás megélhetését biztosító mezőgazdaságban, így sokszor ezeket összevonják a statisztikákban. A második legnagyobb foglalkoztató szektort a szolgáltatások jelentik a gyermekek számára (Rosati 2010), mint például a prostitúció.

A legtöbb munka(hely) közvetlenül a gyermek családjá közelében létesül. Ázsiában és Szub-Szaharában 10-ből 9 dolgozó gyermek vagy a családjának, vagy a családon belül tevékenykedik. Nehéz eldönteni, jobb-e ha a gyermek a saját családjával vagy a családján kívül dolgozhat. Egyfelől nem annyira káros, ha a rokonai közvetlen közelében kell dolgoznia, mivel akkor a munka során érintkezhet családtagjaival, így lelkiileg nem terheli meg annyira a gyermekeket, másfelől viszont csökkenti az esélyt arra, hogy a gyerekek a későbbiek során az oktatást választják (Rosati 2010).

Egyes felmérések szerint a nagyobb családokban csökken a gyerekek részvétele az iskolában, tehát a nagy család növeli annak valószínűségét, hogy egy gyerek inkább a munkaerő-piacon alapozza meg a jövőjét, nem pedig az iskolában (Grootaert – Kanbur 1995). Dosunmu és Abidogun (2011) Ogun államban – Nigéria délnyugati részén – 110 gyermeket vontak be reprezentatív mintájukba, amelyben a háztartások méretét is megvizsgálták. A dolgozó gyermekek 44,5%-a a 12-15 fős családokból került ki, ezután a 9-11 főt magába foglaló háztartások következtek 33,6%-kal. Ennek legnyilvánvalóbb oka véleményem szerint, hogy a családok sok esetben nem tudják finanszírozni a háztartásuk költségeit, valamint nagy valószínűséggel a szülők iskolázatlanok, így alacsony bérért dolgoznak.

Az "Understanding Children's Work" tanulmánya (2010) szerint azokban az országban, ahol volt elérhető adat, a gyerekek több mint fele heti 24 óránál kevesebbet dolgozott. Ezek az adatok azonban megtévesztők lehetnek, hiszen az otthon végzett munka nem minden esetben jelenik meg bennük (Rosati 2010). A háztartási munka ugyan ártalmatlannak tűnik a fejlett országok szemszögéből, azonban ez a fejlődőknél sokszor a mezőgazdasági munkával párosul, így a gyerekek teljes idejét leköti, az iskolai képzést elhanyagolják és inkább a családi munkákban segítenek. Mindezek az adatok rávilágítanak arra, hogy komoly problémával állunk szemben, és a fejlődő országok a legkitettebbek ennek a kérdésnek. Az első ok, ami felötlük a gyermekmunka létezése kapcsán, a szegénység, azonban ennél jóval összetettebb folyamatról van szó. Erről a dolgozat 2. fejezetében részletesebben kitérek.

1.4. Gyermekmunka a Millenniumi Fejlesztési Célok tükrében

A fejlődő országok számtalan komoly problémával állnak szemben, fejlődésüket több tényező akadályozza.¹¹ A nehézségeket többen többféle módon próbálják felszámolni, a legújabb nemzetközi akció a Millenniumi Nyilatkozat. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (továbbiakban: ENSZ) 2000. szeptember 8-án hagyta jóvá a Nyilatkozatot 189 tagállam aláírásával, amely a 2015-ig elérendő célokat tartalmazta (UN 2010). A szegénység, éhínség, oktatás, nemek közti egyenlőség, gyermekhalandóság, anyák egészsége, különböző betegségek (HIV/AIDS, malária), környezeti fenntarthatóság, valamint a globális partnerség mind a Millenniumi Fejlesztési Célok (MDG¹²) közé tartoznak, célja a minimális életszínvonal megteremtése.

Az előbb felsorolt tényezők nagyon fontos szerepet játszanak a fejlődő országok gazdasági lemaradásában, mindemellett a globalizáció hatásai egy olyan problémával állnak összefüggésben, amiről azonban nem esik szó: a gyermekmunka. A jelenség egyre elterjedtebb, ennek ellenére megszüntetése mégsem központi kérdés sem a fejlődő, sem pedig a fejlett országok politikájában. De vajon megoldható-e ez a probléma addig, amíg az MDG-k nem teljesülnek? Amíg a kereskedelem kölcsönösen függő rendszereket hoz létre a világban?

Az ENSZ által kitűzött célok segíthetnek a gyermekek foglalkoztatásának csökkentésében is, ugyanakkor a gyermekmunka létezése akadály is lehet az MDG-k megvalósításának. A munkaerőpiacon – ahogyan az előző fejezetben bemutatam – „jut hely” a gyerekeknek is, hiszen őket sokszor olcsóbban lehet foglalkoztatni, mint a felnőtteket. Ennek következménye, hogy az idősebbek kiszorulnak a munkaerő-piacról, míg a gyerekek iskola helyett pénzt keresnek, így segítve családjuk boldogulását. Peruban például a 10-12 év közötti fiatalok a családi jövedelem 7,5%-át keresik meg munkájukkal, míg a 13-15 év közöttiek a 12%-át, ugyanakkor ez a szám akár a 25%-ot is elérheti, azaz a családok összjövedelmének egynegyedét is kiteheti a gyermekmunkából szerzett jövedelem (Rena 2009).

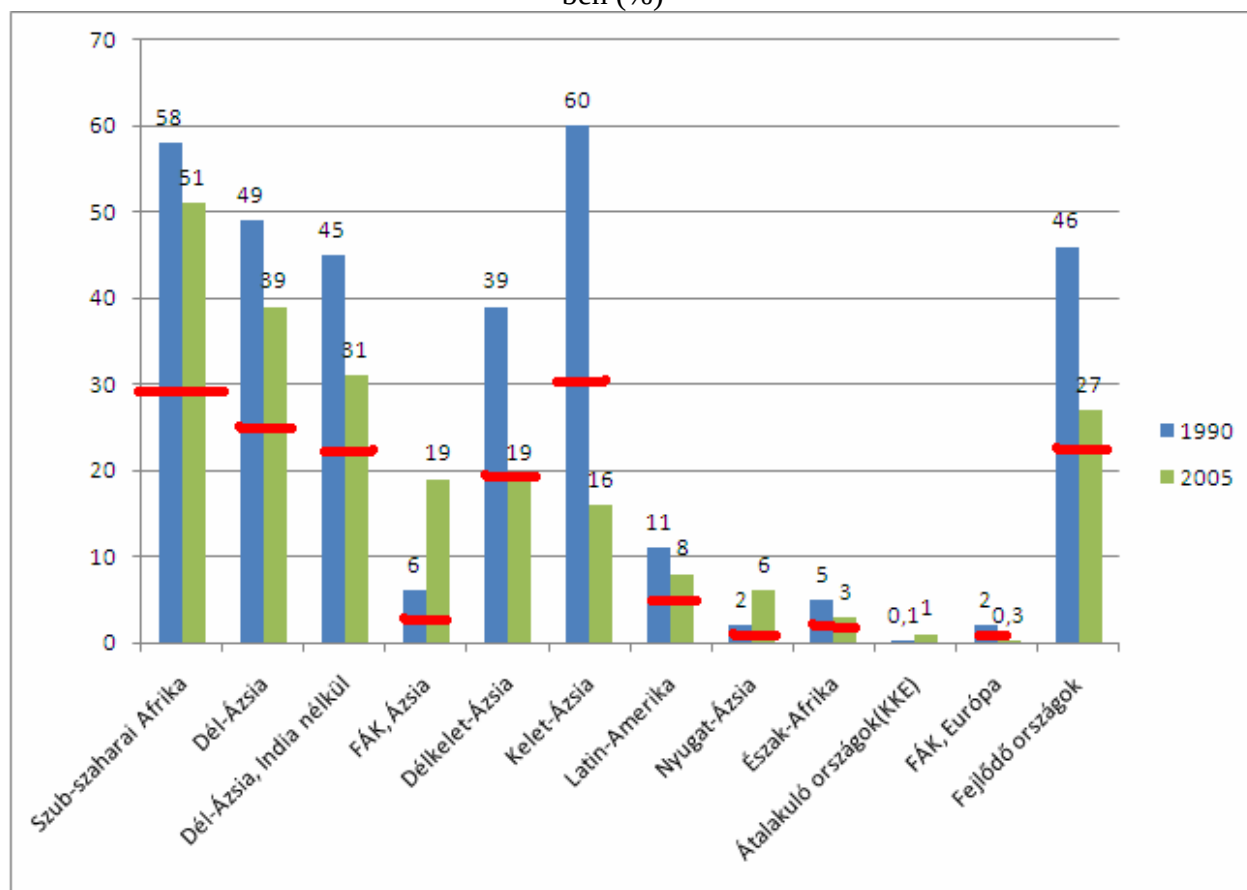
A 3. ábrán láthatjuk, hogy a szegénység az egyes térségekben hatalmas méreteket ölt. Vannak olyan térségek – például Ázsia – ahol a Millenniumi Fejlesztési Célok bevezetése után sem csökkent a napi 1,25 dollárból élők aránya a teljes népességhez viszonyítva. A pirossal jelzett szintet kell a térségeknek elérniük 2015-re, hogy az első Millenniumi Fejlesztési Cél teljesüljön. Az ábrán viszont jól látszódik, hogy 2005-ben a legszegényebb

¹¹ Ezekre a problémákra nem térünk ki, ezek megtalálhatók pl. Szentés (2011) munkájában

¹² Millennium Development Goals.

térség a Szub-Szaharai Afrika volt, az 1990-es szinthez képest a régióban élő szegények aránya nem változott sokat, így a térség számára még mindig nagy kihívást jelent elérni a kijelölt szintet.

3. ábra: A napi 1,25 dollárból élők aránya a teljes népességhez viszonyítva 1990-ben és 2005-ben (%)

Forrás: MDG Global Development Report (2010), 6. o.

Az MDG 8. célja a globális partnerség. Ez egy szabályozott, kiszámítható, nyílt kereskedelmi és pénzügyi rendszerre, kvótamentességre, adósság mérséklésére, hivatalos fejlesztési segítségnyújtás kiépítésére vonatkozik. A Világkereskedelmi Szervezet (WTO¹³) az országok közötti kereskedelmi akadályok lebontására törekszik a fenntartható fejlődés jegyében. Míg a Világkereskedelmi Szervezet céljainak megvalósítására törekszik, a foglalkoztatási szabályok nem tisztázottak. A WTO tagok több mint ¾-e a fejlődő, illetve a legkevésbé fejlett országok közé tartozik¹⁴. A szabad kereskedelem megkönnyítése –

¹³ World Trade Organisation

¹⁴ http://www.wto.org/english/res_e/doload_e/inbr_e.pdf

elvieken – nagy segítség a fejlődő országok számára, ugyanakkor méltánytalan feltételekre is rákényszeríti őket. A fejlett országok vállalatai a munkafolyamatok kiszervezésével jelentős bérköltséget spórolnak meg. Mivel a kizsákmányolás ellen sok térség nem tud fellépni, így elfogadott a napi 1\$-os munkabér. Összességében a kereskedelem liberalizációjával a fejlődő országokban a szakképzetlen munkaerő előtérbe kerül, amely a gyermekek munkái iránti keresletet megnöveli és az oktatást háttérbe szorítja (Neumayer 2005). A gyerekek iránti kereslet növekedéséhez nem szükséges, hogy közvetlenül az exportban tevékenykedjenek a vállalatok, az is elég, ha olyan szektorban dolgoznak a kiskorúak formálisan vagy informálisan¹⁵, amely az export tevékenység inputjaként szolgál.

A szegénység mellett a HIV vírust, a maláriát, valamint a többi trópusi betegséget, amelyek a fejlődő országokat sújtja, az ENSZ 2015-ig szeretné megállítani, illetve visszajára fordítani ezek terjedését. A gyógyszerkészítményekhez való általános hozzáférés sok országban nagyon körülményes, hiszen a sok kis faluban nincs elegendő gyógyszertár, a szállítási költségek nagyon drágák, sokszor maga a gyógyszer is megfizethetetlen a lakosság számára. Ez a cél 6. a Millenniumi Fejlesztési Célok közül, amely hatással lehet a gyermekmunka megfékezésére is, hiszen a betegségek leküzdése jobb esélyt teremt a családoknak a jövedelemszerzésre, valamint a felnőttek több pénzt is keresnek, ha egészségesek, hiszen hatékonyabban tudnak dolgozni (Todaro – Smith 2009)

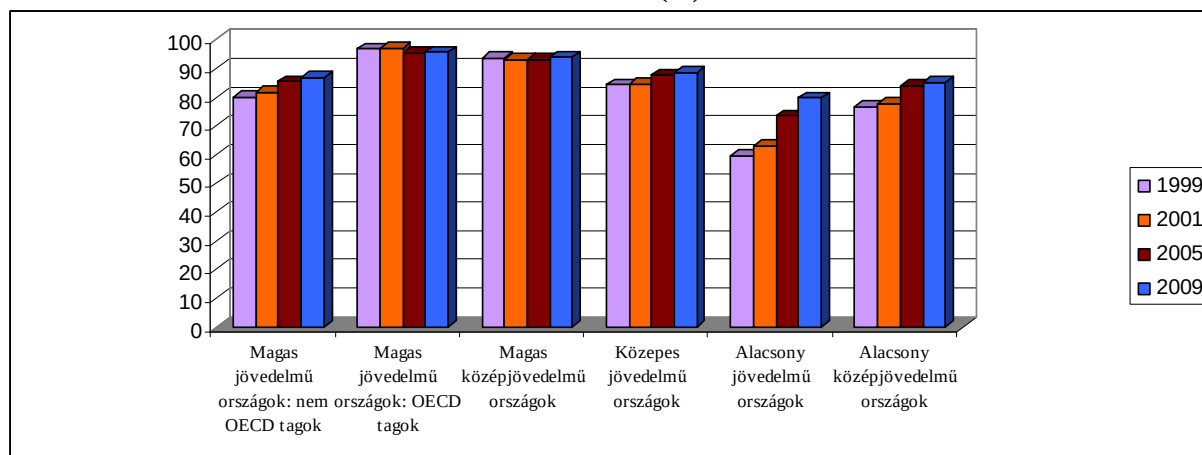
Mindemellett jellemző az, hogy nagyon sok gyerek még azelőtt kikerül a munkaerőpiacra, hogy elkezdené az iskolát, illetve sokan a tanulmányaikat az idő előtt abbahagyják, mert a családjuknak szüksége van az általuk szerzett jövedelemre is. Mivel a gyermekek nem az iskolában nevelkednek, hanem a munkahelyen, ez a leterheltség visszaveti őket a normális fejlődésükben, tanulmányaikban és emberi kapcsolataikban, ezért szükségük lesz pszichológiai és társadalmi rehabilitációra. A második Millenniumi Fejlesztési Cél a gyermekek fejlődését igyekszik biztosítani az oktatás kiterjesztése révén. Azokban az országokban, ahol az alapoktatás 5 éves képzésben történik, több 12-14 éves fiatal lesz gazdaságilag aktív. Indiában az alapfokú oktatás bevezetésével 70%-kal csökkent a gyermekmunkások száma. A foglalkoztatás problémája nemcsak a gyerekek számára jelent nagy terhet, hanem az oktatási rendszernek is, hiszen a gyerekek bukásával plusz órákat kell tartaniuk az iskoláknak.

A 4. ábra az alapoktatásban résztvevő gyermekek arányát szemlélteti 1999 és 2009 között. A magas jövedelmű OECD országokban lévő gyerekek nagyon magas mértékben

¹⁵ Az informális szektor a legkevésbé fejlett országok városi gazdaságának részei. Ide tartozik a családi vállalkozás, a munka-intenzív módszerek, stb. (Todaro – Smith 2009)

részesülnek az alapoktatásban. Számuk majdnem eléri a 100%-ot, tehát majdnem mindegyik gyerek iskolába jár. Ezzel ellentétben az alacsony jövedelműek –a fejlődő országok – jóval elmaradnak ettől a szinttől. Bár 10 év alatt az alapoktatásban résztvevő gyermekek száma 20 százalékponttal nőtt ezekben a térségekben, még így is csak a gyerekek 80%-át írták be az alapoktatásba.

4. ábra: Az alapoktatásban résztvevő gyermekek a különböző jövedelemszintű országokban 1999-2009 között (%)

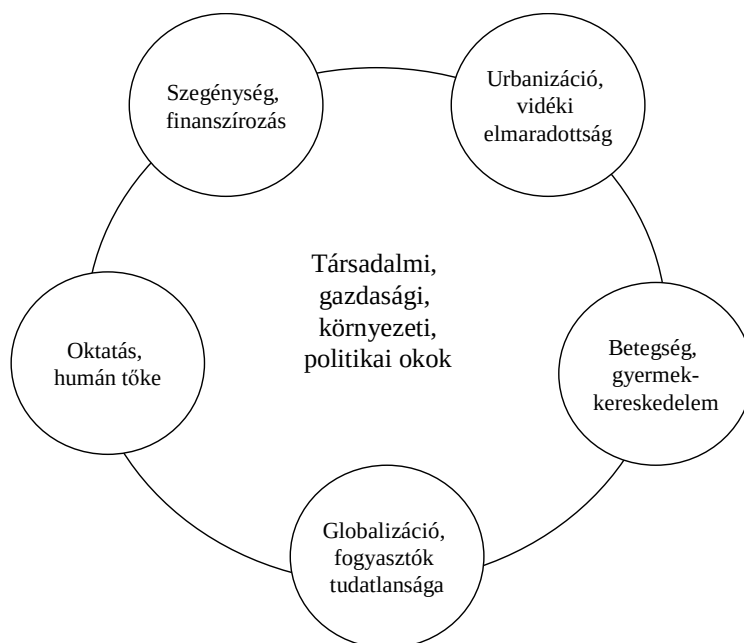
Forrás: Worldbank (2011) adatai alapján

Az MDG-vel tehát felismerték a fejlődő országok főbb problémait, azonban a gyermekmunkát közvetlenül nem vették bele a lebontandó akadályok közé. A gyermekmunka sok okra visszavezethető, amelyek többnyire lefedik a Millenniumi Fejlesztési Célokat, így a probléma talán a gyökerénél fogva megszüntetethető, és ezért nem készítettek külön tervet. Az adatok alapján azonban látható, hogy fontos mihamarabb cselekednünk, mert egyre több gyerek lesz a korai foglalkoztatás áldozata, aminek hosszú távú hatása lehet, hogy nem tudnak majd kitörni a szegénységből.

2. A gyermekmunkát kiváltó okok

Az előző fejezet adatai rávilágítottak arra, hogy a gyermekmunka előfordulása gyakoribb a fejlődő országokban. Számos tényezővel magyarázható az, hogy miért pont a legkevésbé fejlett, illetve a fejlődő térségekben fordul elő a gyerekek foglalkoztatása. Az országokat leginkább a gazdasági, társadalmi, környezeti és politikai okok sodorják még inkább a gyermekmunka problémája felé (5. ábra). Ezen aspektusokból elemzem a gyermekmunkát kiváltó okokat. Véleményem szerint bizonyos tényezők mind a négy elemhez besorolhatók. Például a betegségek, mint a gyermekmunka okai, környezeti szempontból kialakulhatnak a környezetszennyezés, környezeti adottságok miatt, ugyanakkor okuk lehet politikai is, hiszen a lobbyérdekek sokszor elnyomják a lakosság érdekeit. Társadalmi tényezők, mint a kulturális sajátosságok, a lakosság demográfiai jellemzői miatt is kialakulhat a gyermekmunka, csakúgy, mint a gazdasági érdekek, globalizáció miatt.

5. ábra: A gyermekmunkát kiváltó okok dimenziói

Forrás: saját szerkesztés

Dolgozatom e fejezetének célja, hogy minél részletesebb képet adjak a gyermekmunka kialakulása és létezése mögött meghúzódó tényezőkről. Az okok közt részletezem a szegénységről, a piacok tökéletlenségéről, a pénzügyi finanszírozás nehézségeiről, az oktatásról, a migrációról, betegségekről, gyermekkereskedelemről, és a globalizáció hatásairól.

2.1. Szegénység, finanszírozás, hitelek

A szegénység a gyermekmunka egyik fő oka, de nem az egyetlen. Az elszegényedett családok gyakran küldik el gyermekeiket pénzt keresni, mert a család túlélése múlik rajta (Neumayer 2005). Ennek alapján először a tőkepiacok tökéletlenségét, a szegénységet, és a családok egyéb forrásait, lehetőségeit mutatom be, ugyanis számos tanulmány a források szűkösségére vezette vissza a gyermekmunka kialakulását. A válság idején sajnos a családoknak még rosszabb anyagi helyzettel kell megküzdeniük, amely még tovább sodorja őket a szegénység felé.

Anthony és szerzőtársai (2011) az Amerikai Egyesült Államokban élő gyermekek szegénységi helyzetét vizsgálták. A helyzet az elmúlt években egyre rosszabb lett, hiszen 2009-ben öt gyermek közül 1 szegénységben élt, ez az arány az előző évekhez képest nőtt. Közel 7 millió 18 év alatti gyermek él extrém szegénységben, mert a családjuk kevesebbet keres, mint a szegénységi küszöb értékének fele¹⁶. A szegénységi ráta a leghátrányosabb csoportokban a legmagasabb: a gyermekek esetében 25%, a fekete népesség 31%-a, az egyedülálló anyáknak pedig 45%-a tekinthető szegénynek. A 2007-es gazdasági recesszió idején 8,1 millió gyermek élt egy – rosszabb esetben, két – munkanélküli szülővel. A szegénység az élet számtalan területére hatással van: akadályozza a jó minőségű élelmiszerhez való hozzájutást, az otthonbiztonsága veszélybe kerül a fizetéseképtelenség miatt, valamint a gyermekek fejlődését is veszélyezteti. A hiányos táplálkozás az agyi, mentális és testi fejlődésre is kihat. A szerzők nem említették meg cikkükben, de a szegénység egy nagyon fontos következménye lehet a gyermekmunka elterjedése is, ami az USA-ban nem gyakori jelenség, de nem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen a családok megélhetése a gazdasági válság hatására egyre inkább veszélybe kerül.

A szegénység kialakulásában fontos szerepet játszanak a bérkülönbségek. A felnőttek és gyermekek bérei gyakran nem válnak el egymástól jelentős mértékben, így a gyerekeknek is megéri állást találni, hiszen az ő jövedelmük is a családi bevételt gyarapítja. Contreras (2008) szerint, amikor egy ország még a fejlődés kezdeti szakaszában van, azaz alacsony jövedelmű országnak számít, a gyermekmunka elterjedt jelenség. Ez azért lehetséges, mert a felnőttek és gyermekek közti bér ebben a szakaszban még nem válik el olyan mértékben

¹⁶ A szerző nem említi, hogy melyik szegénységi küszöb alatt melyik összeget érti.

egymástól, hogy ne érje meg a munkaerő-piaci részvétel a gyermekek számára: a gyerekek gyakorlatilag annyit keresnek, mint a felnőttek. Ebben a folyamatban a szegénység is nagy szerepet játszik, hiszen sok országban a bérek olyan alacsonyak, hogy a bérek közötti különbségek elhanyagolhatóak.

Ha a bérek viszont mégis különböznek, akkor a cégeknek sokkal jobban megéri a fiatalabbakat foglalkoztatni, hiszen ők olcsóbban elvégzik a felnőttek munkáját. Ennek alapján a gyermekmunkát kiváltó ok sokszor a jövedelmi és helyettesítő hatáshoz kötődik. A jövedelmi hatás (Contreras 2008), vagy más néven luxus axióma (Basu – Van 1998) azt jelenti, hogy a szülők akkor küldik el gyermekeiket dolgozni, ha a család jövedelme – amit a gyermekmunka nélkül érnek el – nagyon alacsony, nem tudnak belőle megélni. A helyettesítési hatás, vagy helyettesítési axióma pedig a cég, illetve gyár nézőpontját jelenti, tehát a felnőttek és gyerekek munkája helyettesíthető, azaz a felnőttek munkája felcserélhető a gyermekek munkájával és fordítva (Basu – Van 1998). Ennek a két hatásnak a változása nagymértékben kihat a foglalkoztatásra és a bérek alakulására, mivel lehetővé teszi, hogy inkább a gyermekek foglalkoztatása kerüljön előtérbe a felnőttek helyett, mivel ők általában alacsonyabb bért kapnak.

A helyettesítési hatásnak köszönhetően a felnőttek elvileg helyettesíthetőek a gyermekekkel. Neumayer (2005) a gyermekek iránti növekvő keresletet több tényezőnek tudja be. Egyrészt a gyermekek bérei alacsonyabbak, mint a felnőtteké, beleértve az egészségügyi ellátását és nyugdíjazást is. Mindemellett a fiatalok jobban tűrik a rossz munkakörülményeket, jobb a látásuk, kisebbek és fürgébbek az ujjaik, valamint a kis termet sokszor előnyt jelent, például a szőnyegszövésnél. Lényegében tehát elmondható, hogy a gyermekek produktívabban tudnak teljesíteni bizonyos tevékenységekben a felnőtteknél. Igaz, hogy néha a gyerekek még jobb adottságokkal is rendelkeznek, azonban ez sokszor nem feltétlenül igaz. A megvizsgált ágazatokban eddig (a szőnyegszövést is beleértve) a felnőttek szignifikánsan hatékonyabban teljesítettek (Todaro és Smith 2009).

Mindezek mellett a hitelpiac is nagymértékben képes befolyásolni a családok lehetőségeit. Sok esetben ettől függ, hogy iskolába küldik-e a gyermekeket, hiszen a hitelek lehetővé teszik azt, hogy a szülők a saját erőforrásaiktól függetlenül döntsenek. Természetesen nagyon sok olyan család van, akiknek nincs lehetőségük a hitelekkel élni, de még így is jelentős azoknak a száma, akiknek az életét befolyásolta a hitelpiaci visszaesés és gyermekeiket ki kellett venni az alapoktatásból, mert nem tudták finanszírozni a költségeket. A gazdasági visszaesések esetén sokszor előfordul, hogy a családoknak hitelekehez kell rövidtávon folyamodniuk. Ennek a pénzügyi forrásnak az igénybevétele olyan feltételekhez

van kötve, amelyet a szegényebb családok nem tudnak teljesíteni (például fedezet nyújtása), így további lehetőségként a gyermekmunkát választják. Ebben a helyzetben könnyen megeshet, hogy a gyerekek foglalkoztatása nem csak rövidtávon valósul meg, ezzel gyakorlatilag elveszítik az iskolához való jogukat (Neumayer 2005).

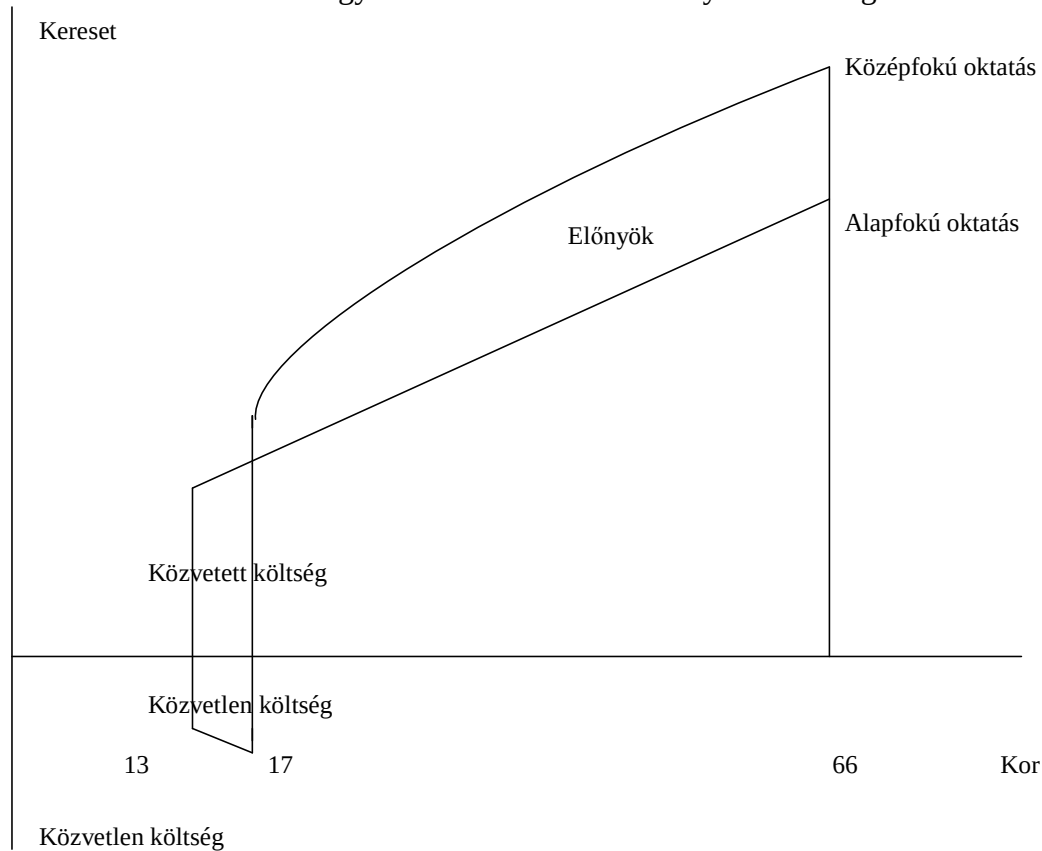
2.2. Oktatás

A szegénységgel és a piacok tökéletlenségével összefüggésben elemzem az oktatást, ami nem csak a gyerekeket érinti, hanem az egész családot, beleértve a szülőket is, így egy ördögi kör alakul ki a szegény háztartások körében. Az oktatás hozzáférhetősége, azaz költsége és minősége nagyon fontos tényezők a szülők döntésénél, hiszen a befektetésük csak a jövőben fog megtérülni.

A fejlődő országokban jellemző, hogy a szülők analfabéták, iskolázatlanok. Ilyen körülmények között esélyük sincs olyan állást találniuk, amely hozzájárulna a jobb életkörülményekhez, így tényleg csak a túlélésért tudnak küzdeni. A szülők analfabetizmusa erősen megpecsételi a gyermekek sorsát is. Mivel a szülők csak nagyon alacsony jövedelmű munkákat tudnak ellátni, így legtöbbször a gyermekek iskoláztatására nem jut pénz, legsúlyosabb esetben pedig őket is be kell vonni a jövedelemszerzésbe (ahogyan az előző részben már kifejtettem). Mindezt igazolja Neumayer (2005) eredménye is, miszerint azokban a családokban, ahol a szülők magasabb szintű oktatásban részesültek, ott nagyobb a törekvés arra, hogy saját gyermeküknek is minél jobb oktatási lehetőségeket biztosítsanak.

Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy az oktatás költsége olyan kiadás, melynek megtérülése csak a jövőben várható, tehát a jelenlegi családi helyzetet nem teszi jobbá (Neumayer 2005). A szülőknek gyakran kell nehéz döntéseket hozniuk, hogy melyik a fontosabb: a jelenbeli megélhetés vagy a jövőbeni megtérülés. A 6. ábra a gyermekek taníttatásának lehetőségeit és költségeit ábrázolja. Közvetett költségként például az iskolai egyenruha, könyvek, egyéb díjak jelennek meg, közvetlen költségként pedig az a négy évi jövedelemkiesés, amit nem szerezhettek meg a gyermek, mert folytatta a középsikolai tanulmányait. A fejlődő országokat vizsgálva Akresh és szerzőtársai (2012) a legrosszabb körülményeket a Szub-Szaharai Afrikában találták. 2007-ben a vizsgálatuk során megállapították, hogy a gyermekek 76% tudott csak beiratkozni az alapfokú oktatási intézményekbe, amely a legalacsonyabb érték a fejlődő országok között, feltehetően azért, mert a szülők nem tudták nélkülözni gyermekeik munkáját vagy, mert nem volt pénzük megfinanszírozni az oktatással járó költségeket.

6. ábra: A gyermekek oktatásának előnyei és költségei

Forrás: saját szerkesztés Todaro – Smith (2009) alapján

Azok a gyermekek, akik sem a munkában, sem az oktatásban egyik tevékenységben sem vesznek részt, ők vagy a munkakeresők közé tartoznak, vagy súlyosan sérült gyermekek, illetve létezik egy harmadik kategória is: azok, akik a foglalkoztatás kategóriájából ugyan kiesnek, mégis dolgoznak, például otthon (Rosati 2010).

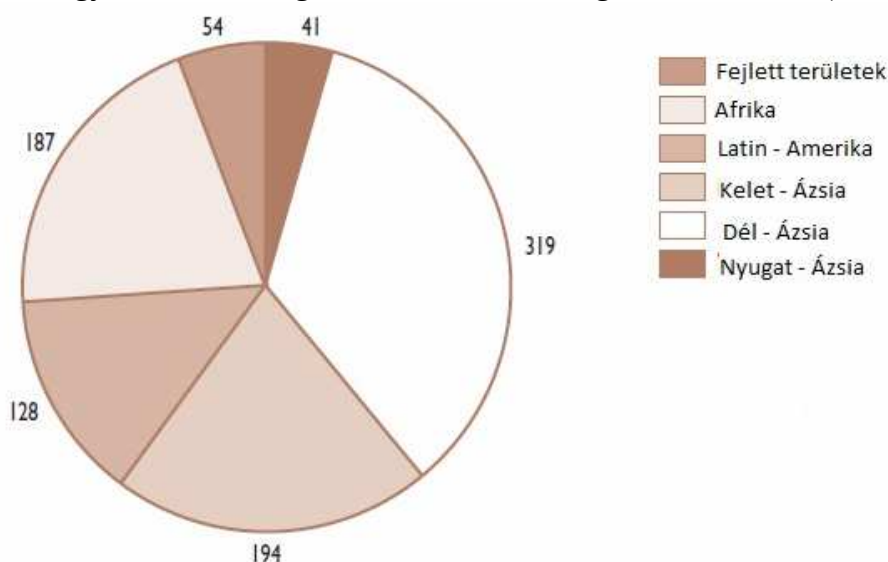
Mint ahogy azt az első fejezetben is említettem, az ENSZ felismerte a gyermekek iskolázatlanságának problémáját, ezt a második Millenniumi Fejlesztési Céllal igyekszik leküzdeni. Az államok fontosnak tartják, hogy minden gyermek normális körülmények között, az iskolában szocializálódjon, tehát a fejlődésükben ne gátolja őket semmi. Szükség van az alapfokú oktatás megreformálására is, hiszen vannak olyan országok, ahol ez az időszak csak 6 évet tesz ki, ezeken a helyeken a gyermekek jobban ki vannak téve a gyermekmunkának.

2.3. Urbanizáció, vidéki területek, kultúra

Az urbanizáció, a rurális-urbánus különbségek, valamint a kultúra erősen befolyásolják az emberek életét. A fejlődő országok lakosai azért költöznek a városokba, hogy könnyebben munkát kapjanak, azonban az urbanizáció már annyira nagy méreteket öltött, hogy a városok nem bírják el a tömegeket és kialakulnak a slum-ok. Ezek szegényesen felépített ingatlant jelentenek egy ideiglenes környezetben, tehát nem biztosítanak lakóiknak állandó lakhatási lehetőséget. Jellemző rájuk a túlzsúfoltság, valamint a nem megfelelő egészségügyi és higiéniai körülmények, az itt élők nem jutnak hozzá a megfelelő minőségű vízhez (UN-Habitat 2003).

A 7. ábra kiválóan szemlélteti, hogy a slum-ok milyen nagy méreteket öltöttek a fejlődő országokban. A fejlett területeken a teljes lakosságból „csak” 41 millió ember lakik ilyen rossz körülmények között, míg Dél-Ázsiában ez a szám eléri a 319 millió főt. A fejlődőt térségekben a slum-okban lakó emberek 21-szer többen vannak, mint a fejlett térségekben.

7. ábra: Slum negyedben lakók régiónkénti eloszlása világszerte 2001-ben (millió)

Forrás: UN Habitat (2003)

Véleményem szerint mind az urbanizáció, mind a rurális adottságok, eltérő okokból ugyan, de veszélyt jelentek a gyerekek számára. Az urbanizáció sok esetben a szegényebb családok rossz életkörülményeihez vezet, beköltöznek a városba a jobb élet reményében, azonban az esetek nagy részében nem találnak munkát. Mivel a szülők munkanélküliek, így

előfordulhat, hogy a gyerekek koldulnak az utcán, cipőt pucolnak, vagy mivel olcsóbb bérért dolgoztathatják őket, állást adnak nekik. A vidéki elmaradottság tehát gyakran a gyerekek foglalkoztatását eredményezi – igaz, vidék helyett a városban fognak dolgozni. Viszont vidéken sem jobb a helyzet, hiszen a családoknak sok esetben nincs pénzük bér munkásokra, plusz munkaerőre, így a gyermekekre is hárul feladat. A legtöbbször családi farmon végzett munka általában napi 8-12 órás elfoglaltságot jelent a fiatalok számára, így ez a tevékenység sok esetben meggátolja őket az oktatáshoz való hozzáférhetőségben és a normális fejlődésben.

Heady (2002) a kialakult slum-okban lakó gyermekeket vizsgálta Bangladesben. A 4. táblázat kiválóan szemlélteti, hogy a 12-16 éves slum-lakók több mint fele inkább jövedelemszerző tevékenységet végez, és csak csekély számban vannak azok, akik tanulnak. A rossz életkörülmények sok gyerek sorsát megpecsételik.

4. táblázat: A munka és az oktatás megoszlása a slum-ökben lakó gyermekek körében Bangladesben (%)

Kor	8-11		12-16	
Nem	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Dolgozik	13,4	16,2	55,3	56,3
Dolgozik és tanul	1,8	6,6	1,4	6,4
Tanul	61,2	54,8	20	24,7
Egyikben sem vesz részt	23,6	22,4	23,3	12,6

Forrás: Heady (2000) alapján

Természetesen mivel a gyermekmunka leginkább az agrárszektorban fordul elő, így a vidéki területeken élő gyermekeket fenyegeti inkább. A második legnagyobb gyermekeket foglalkoztató szektor azonban a szolgáltatás, így azok a gyerekek, akik a városi területeken laknak, szintén eléggé kiszolgáltatottak lehetnek a munkaerő-piacnak (Rosati 2010). Neumayer (2005) is alátámasztja azt a kijelentést, miszerint a gyermekek foglalkoztatása a vidéki, falusi környezetben elterjedt, mégpedig a mezőgazdasági tevékenység miatt. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a vidéki háztartások szegényebbek, mint a városiak, így nekik még inkább szükségük van a gyermekek által szerzett jövedelemre.

Njoh (2003) szerint Afrikában az emberek 52%-a fog városokban lakni 2025-re, ami azért meglepő adat, mert eddig a történelem során itt a legtöbb ember inkább vidéki/falusi területeken élt. 2007-ben a világon először a népesség nagyobb része városi volt (Todaro – Smith 2009). Ennek pedig negatív hatása is van, hiszen véleményem szerint az urbanizáció magával vonzza a gyermekmunkát is, hiszen Todaro migrációs modellje (Todaro – Smith 2009) szerint az emberek azt nézik, mekkora lesz a költözés során a várható városi-vidéki

bérkülönbség, azonban sokszor ez a lakosság nem kap munkát. Ha ezek a családok munkanélküliekké válnak a városokban, nagymértékben megnövelik az informális szektor jelentőségét, azon belül is a gyermekek körében olyan tevékenységeket, mint például a koldulás, cipőpucolás, stb.

A szegény, rurális társadalmakban nem feltétlenül gondolják, hogy a gyermekmunka rossz, azaz a kulturális különbségek is befolyásolják a jelenség előtérbe kerülését. Sok társadalomban gondolják, hogy ez a szocializáció egy része, amely a gyermekeket a munka révén megtanítja a túlélés képességére (Grootaert – Kanbur 1995). Sok afrikai országban ez a nézet ma is elterjedt.

2.4. Betegségek, árvaság, gyermekkereskedelem

Ebben a részben a betegségeket, árvaságot elemezem, hiszen a fejlődő országokban nagy számban fordulnak elő a halálos betegségek, amelyek sokszor a szülők elvesztését és a gyermekek árvaságát okozzák. A szegénység a betegséggel érintett családokban sokszor odáig vezet, hogy a gyógyszerköltségek finanszírozására, vagy a kiesett jövedelem kompenzálására a gyermekeknek is részt kell venniük a jövedelemszerzésben.

A 2.2. alfejezetben bemutattam, hogy az oktatás nagyon fontos szerepet játszik a gyermekek életében, de arról sem szabad elfeledkezni, hogy az oktatás és egészség „kéz a kézben” járnak. Egészségesen az emberek több energiát fektetnek például a tanulásba, valamint az oktatás segít megtanítani az egészséges életmódot. Az egészséges gyermekek sikeresebbek az iskolában és a tanulásban. Az iskoláskorú gyerekek halála növeli az egy dolgozó állampolgára jutó oktatás költségét, valamint az egészséges fiatalok hatékonyabbak, produktívabbak, így sokszor ők többet is keresnek (Todaro – Smith 2009).

Stover és Bollinger (1999) tanulmányukban bemutatják, hogy az AIDS gazdasági hatásai nem csak az érintett egyéneket, hanem a családokat is nehéz helyzetbe hozhatják, mely továbbgyűrűzik a cégekre, gyárakra és a makrogazdaságra. A háztartásokat például akkortól terheli az AIDS következménye, amint a családtag elkezd szenvedni a betegségtől. A szerzők részleteik, hogy a családok elvesztik a beteg által eddig megszokott jövedelmet, hiszen a vírus miatt a beteg nem tud dolgozni, illetve sok esetben nem is foglalkoztatják, mert diszkriminálják, ha kiderül, hogy beteg. A gyógyszerköltségek drasztikusan megnőnek, ennek következménye, hogy a többi családtagnak segítenie kell az ápolásban, vagy éppen a jövedelemszerzésben. Könnyen előfordulhat, hogy ez a hatás a gyerekeket is eléri, akik így

kiesnek az iskolából. A családtag halála plusz „költségekkel” és feladatokkal jár a háztartásoknak: elvesztik a beteg által szerezhető jövedelmet, kevesebb munkaeő áll a háztartások rendelkezésére a gazdaságban, felmerül a temetési költség, amelyek miatt a gyerekeket kivehetik az iskolából, hogy pénzt spóroljanak a megélhetésre.

Mindemellett nem szabad megfeledkezni arról, hogy a gyógyszerek árai sokszor olyan magasak, hogy nem csak a családok nem tudják megvenni, de még a kormány sem képes kifizetni az árát, így természetesen gyógyszer-támogatásokat sem tudnak biztosítani. A fejlődő országokban felmerül még problémaként, hogy az alacsony költségvetési bevételeik miatt ők szűkebben is tudnak gazdálkodni a gyógyszerekkel és annak költségeivel, tehát a támogatások összege is alacsony (Udvari 2010). Mindez azt jelenti, hogy ha egy családtag beteg, akkor a háztartásnak minden forrásra szüksége van ahhoz, hogy a gyógyszereket meg tudják vásárolni. Sokszor ez azt is jelenti, amit Stover és Bollinger (1999) az AIDS-szel kapcsolatban is megemlített, hogy kiveszik a gyerekeket az iskolába, és helyette dolgoznia kell.

Viszont ennek a folyamatnak a fordítottja is igaz, hiszen a betegségek a gyermekmunka következtében is kialakulhatnak. Például Tanzániában a 8 éves gyerekek 30 méter mély földalatti aknákat ásnak, fény és szellőzés nélkül, amely kiváltképp veszélyes, mivel a rossz körülmények rontják a látásukat, valamint a szellőzés nélküli gödrök halálosak lehetnek (ILO 2005). A munka során a gyerekek életük végéig tartó betegségeket, sérüléseket szenvedhetnek el. A statisztikai adatok jól mutatják, hogy a beteg gyerekek nem képesek az iskolai feltételeknek megfelelni, leginkább csak szenvednek az oktatás ideje alatt, tehát a családok néha könnyen meghozzák azt a döntést, miszerint a gyermek segítsen a jövedelemkiegészítésben.

Mindemellett a gyermekkereskedelemnek is sorra lesznek áldozatai a fiatalkorúak a fejlődő országokban. Az ILO 2005-ös tanulmánya szerint az elefántcsontparti ültetvényeken 10-15 ezer gyermek dolgozik, akik közül legtöbbször a gyermekkereskedelem áldozatai (ILO 2005). Egy minisztériumi felmérés alapján Ruandában a prostituáltak 40%-a mindkét szülőjét elvesztette, 94% extrém szegénységben él, 41%-uk pedig soha nem járt iskolába. Zimbabwe-ban az 5-17 éves korú gyerekek közül 5 millió van rákényszerítve a munkára.

2.5. Globalizáció

A gazdasági fejletlenséget sok ország próbálja a gazdasági nyitottság, a kereskedelem liberalizálása révén leküzdeni (illetve bizonyos mértékig rá is kényszerítettek erre),

ugyanakkor ez a tényező is erősen befolyásolja a gyermekmunka gyakoriságát, ugyanis a fejlődést akarják elérni. Ugyan ennek része az oktatás és szegénység is, de az elsődleges cél mégsem ezeknek a problémáknak a felszámolása. Bizonyos esetekben a gazdasági liberalizáció pozitív hatást generál, hiszen sokszor hozzájárul a bérek növekedéséhez. Akad azonban olyan helyzet is, ahol a negatívumok jobban előtérbe kerülnek, például a fejlődő országok függősége a fejlettektől, vagy Dwibedi és Chaudhuri (2010) szerint a globalizáció a bérek egyenlőtlen eloszlásához vezet.

Mindezek ismeretében feltételezhetjük, hogy a globalizáció is nagymértékben befolyásolhatja a gyermekmunka nagyszámú kialakulását, elsősorban a szegénységgel összefüggésben. Ugyanis sokszor a multinacionális cégek beszállítói méltatlan körülmények között foglalkoztatják a munkásaikat, függetlenül attól, hogy hány évesek. A cégek legtöbbször saját érdekeiket tartják szem előtt, alacsony bérekkel dolgoztatnak, de sokszor előfordul a kizsákmányolás is – főleg a gyermekek körében – hiszen az ő tevékenységük illegális, szerződés nélkül dolgoznak, bizonyítékok nélkül pedig nem tudják saját érdekeiket sem megvédeni (Heady 2000).

A globalizáció nem csak a termelést tette világméretűvé, hanem az országok közötti függőségek is mélyültek, így mind a konjunktúra, mind a dekonjunktúra egy-egy nagyobb gazdasági hatalomban hatással van más országok fejlődésére. Ugyanígy a gazdasági válságok is. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a jelenlegi globális válság nagyon sok tényezővel járult hozzá a gyermekmunkások számának növekedéséhez. A gazdasági növekedés visszaesése és az életkörülmények romlása két olyan faktor, amely drasztikus növekedést okozott a gyerekek munkaerő-piacra lépésében. A felnőtt munkások bérei csökkentek és egyre rosszabb piaci lehetőségekkel találták szembe magukat. A megélhetés reményében plusz jövedelemre kellett a családoknak szert tenni, melyet a gyermekek által tudtak elérni (Rosati 2010).

A határok eltűnésével a munkaerő-áramlás is megindult, így a migráció mértéke és a hazautalások mértéke egyre jelentősebb. Mára már ez az egyik legjelentősebb forrás a fejlődő országok számára. A fejlődő országok szakképzett, tapasztalt munkaerői nagyon gyakran hagyják hátra családjukat, új lehetőségeket keresnek, így maguknak és családjuknak jobb megélhetést biztosítva. A szakirodalom ezt az elvándorlást agyelszívásnak („braindrain”) nevezi (Todaro – Smith 2009, Beine et al. 2001). A migráció következtében a hazautalások száma egyre növekszik, így az otthon maradt családoknak lehetősége van a jobb megélhetésre. A migráció kedvezőtlen hatásai nem csak a fejlődő országok foglalkoztatáspolitikájában érződtek, hanem a fejlettekében is, így azok, akik elvándoroltak, kevesebb

lehetőséggel tudtak élni, tehát az általuk küldött hazautalások száma is csökkent. Ennek következtében sok képzett és képzetlen elvándorló haza is tért saját hazájába (Rosati 2010). Ennek sajnos egyfelől következménye, hogy az egész családnak a saját országában kell dolgoznia – beleértve a gyerekeket is –, minimális bérért.

A transzferek és nemzetközi segélyezések fontos szerepet kapnak a fejlődő országok gazdaságpolitikájában, ám a fejlődést biztosító juttatások lecsökkentek a 2008-as válság után, ami szintén nem volt jó hatással a gazdasági növekedésre, életkörülményekre, tehát a családokra sem. A segélyek hatásai is vitatottak. Szent-Iványi (2009) a donorok támogatásának recipiensekre gyakorolt hatásait vizsgálta. A források adományozása a háborúk idejében csak a szövetségessé tételt szolgálta, azonban a segélyezés ilyen szintű szerepe mára már kezd elhalványulni. Vannak azonban donorok (pl. Egyesült Királyság, USA), amelyek megpróbálnak tenni azért, hogy a fejlődő országokba juttatott pénzügyi segítség a fejlesztést szolgálja, de akadnak olyanok (pl. Olaszország, Portugália) is, amelyek nem törekszenek erre. Mivel sok családhoz a segélyek nem jutnak el semmilyen (közvetett vagy közvetlen) formában, így ez sem nyújthat nekik reményt a jobb életre, nem létesülnek új munkahelyek a szülők számára, így marad a gyermekek dolgoztatása.

2007 után a foglalkoztatás jelentős mértékben lecsökkent nagyon sok országban. Rengeteg családnak nem maradt más választása, mint az informális szektorba való belépés, amely a gyermekeknek is tartogatott helyeket. A nevéből is adódóan ez a forma nem a legbiztonságosabb módja a munkának, hiszen ebben az esetben a kizsákmányolás gyakran előfordul (Rosati 2010).

A globalizáció a tőkeáramlást is magában foglalja. Annyi termék áramlik be külföldről, hogy már nem lehet nyomon követni, hogy a fogyasztási cikket kik és melyik országokban gyártották. Ezt nevezhetjük a fogyasztók tudatlanságának is. Neumayer (2005) rámutat, hogy a multinacionális cégek, mint például a Nike, Reebok, illetve Adidas sokszor olyan alvállalkozókkal végeztetik el a munkát, akik előszeretettel alkalmaznak gyermekeket. Egy országban a gyermekmunka nagy kiterjedése előnyhöz juttatja ezeket a vállalkozókat, mivel költségeket spórolnak az alacsonyabb bérek miatt.

Jellemző, hogy a gyermekek nagy része a dohányültetvényeken dolgozik, rettenetesen rossz körülmények között. A Philip Morris dohánygyár például olyan beszállítókkal végeztette a munkát, akik a munkafolyamatok végrehajtására bevonták a munkások gyermekeit is. Egy napig az ültetvényeken dolgozni olyan egészségügyi hatással jár, mintha 36 szál cigarettát szívta volna el. Emellett a gyerekek a különböző növényvédő szerek kellemetlen hatásainak is ki voltak téve, továbbá tiszta víz sem állt rendelkezésre a munka

során. A munkaadók egyösszegű kifizetést alkalmaztak, így a munkások csak a szezon végén tudták felvenni a fizetésüket¹⁷.

Mindezzel szemben van ellentétes vélemény is. Cigno (2002) tanulmányában azt vizsgálja, hogy a globalizáció befolyásolja-e a szülők döntését a gyermekek munkaerő-piacra küldésével kapcsolatban. Elemzésében arra jutott, hogy nincs empirikus bizonyíték arra, hogy a nemzetközi kereskedelem, a gazdasági integráció növelné a gyermekmunkások számát. Egyértelműen a szülők elhatározása, hogy elküldik-e gyermekeiket pénzt keresni, az oktatás költségén és hasznán múlik. Abban az országban, ahol a munkaerő képzetlen szakemberek tömegét jelenti, a globalizáció megemeli ezen emberek bérét a szakképzettekhez képest. Vélemény szerint valóban a szülők döntése, hogy gyermekeiknek milyen sorsot szánnak, azonban az elhatározásuk attól függ, hogy van-e más lehetőségük.

Mindezekből egyértelműen kiderült, hogy számos okra vezethető vissza, hogy mitől alakulhat ki az országokban a gyermekmunka. A legsúlyosabb probléma egyértelműen a szegénység, amely a családokat egy ördögi körbe szorítja, hiszen a bemutatott tényezők szorosan összefüggnek a megélhetéssel. Vajon ezekre az okokra megoldás a gyermekmunka? A gyermekmunka tüneti kezelés vagy hosszú távú megoldás lehet a problémákra? A fejlődő országokra pozitív gazdasági hatást generál a gyerekek foglalkoztatása? Többször utaltam rá, hogy a gyermekmunka konzerválja a szegénységet, de érdemes megnézni, hogy milyen egyéb makrogazdasági hatásai lehetnek a jelenségnek. A következőkben az FDI-on, foglalkoztatottságon, béreken és a humán tőkén keresztül ragadom meg a gyermekmunka makrogazdasági hatásait.

¹⁷ http://hvg.hu/vilag/20100714_gyerekeket_dolgoztattak

3. A gyermekmunka makrogazdasági hatásai

A gyermekmunka nemcsak társadalmi, etikai aspektusból érdekes, hanem gazdasági szempontból is. Mint ahogy a kiváltó okoknál is látható, a gazdaság érdekei sokszor eredményezik a fejlődő országok elnyomását, például, ha a migrációt az országok nem állítják meg, akkor a szakképzett munkaerő elvándorol, ez pedig az ország gazdaságára negatívan hat, egyedül a hazautalások könnyíthetik meg a kialakult helyzetet.

Ebben a fejezetben három aspektusból mutatom meg a gyermekmunka mint (tömeges) jelenség létezésének hatását az országok fejlődésére. Először a gazdasági nyitottsággal szorosan összefüggő külföldről beáramló működő-tőkével foglalkozok. A külföldi tőke az országok számára nagyon fontos bevételi forrás, hiszen a tőke segíthet új munkahelyeket teremteni, adók formájában plusz bevételekhez juttathatja az országokat, valamint az oktatáshoz való visszatérésben is fontos a szerepe, hiszen sokszor a megfelelő hard és soft infrastruktúra kiépítésével próbálják az országokba csábítani a multinacionális vállalatokat a kormányok.

Második pontban a humán tőkére gyakorolt hatást vizsgálom. Úgy gondolom, hogy érdekes jellegzetességeket mutat az a generációkon átívelő oktatási trend, amely szerint általánosságban elmondható, hogy azok a felnőttek, akik maguk sem vettek részt az iskolai képzésben, nem tudnak megfelelő anyagi háttérrel teremteni ahhoz, hogy később a gyermekeiknek meg tudják teremteni az oktatáshoz való szükséges alapfeltételeket. Jól látható tehát, hogy ez a probléma egy körkörös folyamatot szül, amely állandó szegénységbe taszítja a családokat a humán tőke alacsony színvonala miatt, valamint az országok fejlődésének esélyeit is csökkenti.

Mindemellett a szegénységgel kapcsolatban felmerülnek további kérdések is. Vajon ha a gyerekek kevesebbet keresnek, akkor nagyobb a valószínűsége, hogy a szülők nem küldik el őket a munkaerő-piacra állást keresni? Nagyobb lesz a munkanélküliség, ha a gyermekek és felnőttek bérei közel azonos szinten mozognak? Így a harmadik alfejezetben a bérkülönbségeken keresztül próbálom bemutatni, hogy a gyermekmunka milyen hatással van a foglalkoztatásra, egyúttal a munkanélküliségre, hiszen a gyermekmunkával kapcsolatosan felmerül a helyettesítési hatás, azaz könnyen előfordulhat, hogy kiszorítják a felnőtteket a jövedelemszerző tevékenységek közül.

Hangsúlyozom, hogy ezen fejtegetéseknél azt feltételezem, hogy a gyermekmunka tömegesen van jelen az adott országban (mint ahogy jellemző például néhány afrikai és ázsiai országra), és nem csak egy-két törzsi faluban jellemző, ahol egyébként sem lenne más

választása a gyerekek. Amennyiben jelentős mértékű a gyerekmunka, annak komoly makrogazdasági következményei lehetnek.

3.1. Külföldi tőke-beáramlás

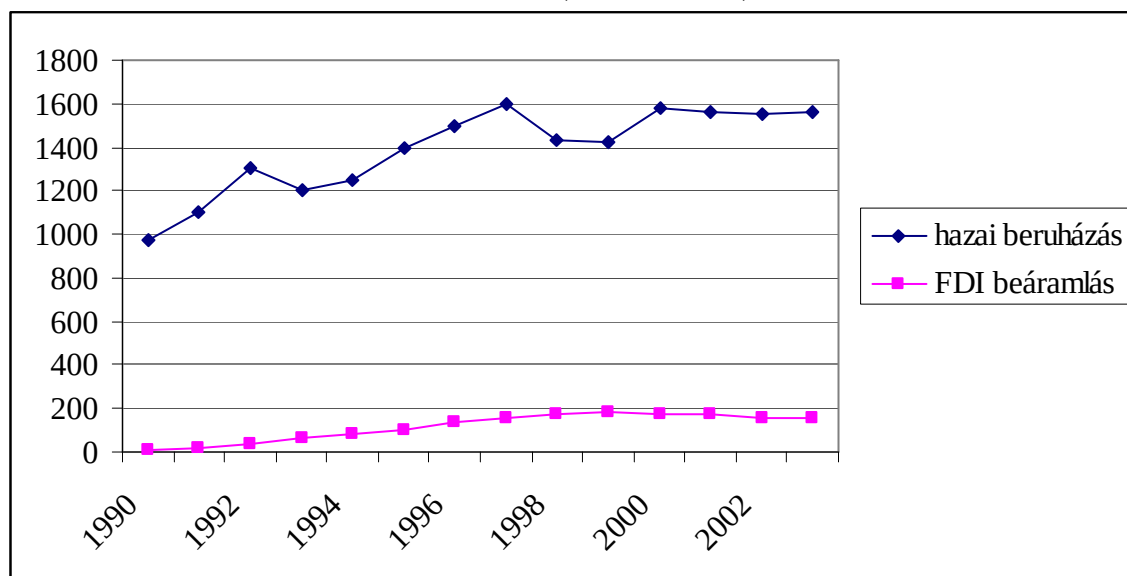
A külföldi működő-tőke nagyon sok – fejlődő – ország számára jelentős pénzügyi forrásnak számít. A tőkeáramlás kedvező hatása közé tartozik, hogy az hozzájárulhat a nemzetközi fizetési mérleg stabilitásához, a magával hozott technológia és tudás erősítheti az adott ország gazdaságát az ismeretek elsajátítása, az új technológia meghonosítása révén. Az FDI a foglalkoztatás javításában, munkanélküliség csökkentésében is jelentős szerepet játszhat, valamint fokozza a piaci versenyt (Todaro – Smith 2009). A kockázatok megoszlanak, javítja az exportot, bekapcsolja az országot a globális termelésbe, valamint a menedzseri tapasztalatokkal segítheti a verseny megerősítését (Singh – Jun 1995).

A multinacionális cégek betelepülésével, a tőke importálásával azonban kedvezőtlen helyzetek is teremthetnek. Sokszor az országok olyan feltételek ajánlanak a cégeknek, hogy az nem feltétlenül jelent az ország gazdaságának akármilyen pluszt is. A betelepülés inkább csak átmeneti problémaleküzdés, mintsem megoldás. A cégek saját nyereségüket hazaviszik, megnehezítik a hazai vállalkozók életben maradásának lehetőségeit, ami forrásokat von el a megtakarítások elől (Todaro – Smith 2009). Sok esetben a multik nem kapcsolódnak be a hazai gazdaságba, hanem elszigetelten működnek, azaz nem segítik a hazai vállalatok fejlődését (Mészáros 2010).

A legtöbb fejlődő országban a működő-tőke jelen van, azonban nagyon kicsi hányadát teszi ki a GDP-nek. A 8. ábra a FDI beáramlását mutatja a hazai befektetésekhez képest. Az ábrán egyértelműen látszik, hogy az 1990-es években a külföldi működő-tőke nagysága elenyésző, a hazai beruházások 1%-át teszi ki. A 2000-es évek elejére az FDI értéke kismértékben megnőtt, elérte a hazai beruházások összegének 10%-át. Ennek egyik oka Neumayer (2005) szerint az, hogy a külföldi befektetők gyakran ugyanolyan fontosnak, ha nem fontosabbnak tartják a piac méretét, politikai stabilitást, infrastruktúrát és a szakképzettséget, mint a munkaerő alacsony költségét. A multinacionális cégek alacsony száma a harmadik világ országaiban annak a következménye is, hogy a munkafolyamatokat

gyakran kihelyezik, így az alvállalkozók, beszállítók jelennek meg ezen országok gazdaságában.

8. ábra: Az FDI beáramlása a hazai beruházások arányában a fejlődő országokban, 1990-2003 között (milliárd US \$)

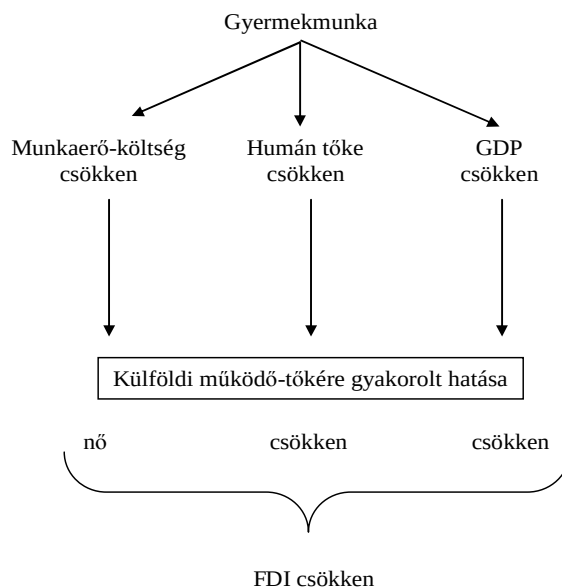
Forrás: Todaro – Smith (2009), 717. o.

Dwibedi és Chaudhuri (2010) szerint a kereskedelem liberalizálásától sok ország a gazdasági növekedést, illetve a szegénység csökkenését várta, azonban ezek nem valósultak meg. A liberalizáció lehetővé tette a külföldi tőke beáramlását, mely a bérkülönbségeket növelte, a legszegényebb családok nem kerestek többet, így az ő helyzetük nem változott jelentősen. Viszont pozitív hatásként elmondható, hogy a tőke hatására a gyermekmunka csökkent, hiszen az FDI a szakképzettebb munkaerőt célozta meg, így nagyobb jelentőséget kapott az oktatás az országok és családok életében.

Braun (2006) szintén vizsgálta a gyermekmunka gazdasági hatásait a külföldi tőke vonatkozásában. Tanulmányában három szempontból mutatja be a külföldi működő-tőkét: bérek, humán tőke és gazdasági növekedés (9. ábra). A szerző fejtegetése szerint a gyerekek foglalkoztatása megnöveli a munkaerő-kínálatot, ami lenyomja a béreket, ez a folyamat pedig kedvez az FDI-nak. A multinacionális vállalatoknak és a kis- és középvállalkozásoknak is előnyös pozíciót nyújt, ha kevesebb bért kell fizetniük, mivel így többet tudnak megtakarítani. A gyermekmunka jelenléte viszont káros hatással van a humán tőke színvonalára/minőségére, hiszen így a szakképzetlen munkaerő tömege áll a munkaadók előtt, ami a külföldi befektetők döntéseit negatívan befolyásolhatja. Az alacsony humán tőke sokszor alacsony GDP-t is

eredményez, lassítja a gazdasági növekedést. A gyermekmunka tehát a külföldi működő-tőke megjelenését akadályozza, rossz hatással van a multinacionális cégek által behozott tőkére.

9. ábra: A gyermekmunka közvetett hatása az FDI-ra

Forrás: Braun (2006) alapján saját szerkesztés

Braun (2006) fejtegetése azonban több szempontból is támadható, és a folyamat nem olyan egyszerű, mint ahogyan azt a szerző végiggondolta, és ahogyan azt a 9. ábra demonstrálja. Hiszen például nem egyértelmű, hogy a külföldi tőke a szakképzett vagy szakképzetlen munkaerőt részesíti-e előnyben, illetve hogy a külföldi cégek jelenléte hogyan befolyásolja a (szak)képzést. Erre a dilemmára nagyon jó példa Mughal és Vechiu (2010) tanulmánya, akik az FDI középiskolára illetve az egyetemi képzésre gyakorolt hatását vizsgálták 1998 és 2008 között a fejlődő országokban. A szerzők arra jutottak, hogy a külföldi működő tőke rövidtávú vizsgálatánál nem lehet általánosítani, hiszen az oktatási szintet befolyásolja a tőke típusa, tehát szektoronként kell pontosabb kutatásokat végezni. Könnyen előfordulhat, hogy a tőke szakképzetlen munkaerőt keres, míg vannak olyan befektetések, amelyek szaktudást igényelnek a nemzetgazdaságokba történő részesedés szerzésnél.

Tondl és Fornero (2010) az FDI szektorális termelékenységét, valamint a spillover hatásai vizsgálták a Latin-Amerikai országokban. A szerzőpáros szintén egyetért Mughal és Vechiu véleményével, azaz a kevésbé tudásintenzív tőke nem várja el a szakképzettséget, tehát az iskolai képzettségi szintet nem növeli, ilyen például az építészet. Viszont a magasabb szakképzettség növeli a termelékenységet, így azokban az országokban nagyobb az FDI növekedés, ahol a tőkéhez szükséges szakképzettség magasabb (Herzer et al. 2008).

Fontos azonban megemlíteni azt is, hogy egyes esetekben a külföldi cég többet költ a fogadó országban foglalkoztatott emberek képzésére, mint a hazai vállalkozások (Crespo és Fontura 2007). Ha a hazai cégek a multik pozitív példáját követve átveszik az adott technológiát, akkor később, azoknak az embereknek, akik előtte egy multinacionális cégnél dolgoztak, sokkal több lehetőségük lesz elhelyezkedni hazai cégeknél is, hiszen a technológiai tudás és szakképzettség birtokában vannak. Természetesen ezek a spillover hatások több tényezőtől is függnének, azonban a cikk jól demonstrálja, hogy az FDI növeli a szakképzettséget a fogadó országban.

Mindemellett Noorbakhsh et al. (2001) cikkükben arra jutottak, hogy az FDI beáramlása nem csupán a kedvező politikai döntések függvények (pl. adóelengedés), hanem az erőforrások bősége valamint a munkaerőpiac képzettsége is számít. Azokban az országokban, ahol ez a kettő hiányzik, ott nagyon nehéz becsábítani az FDI-t. Ebből kifolyólag az, hogy van-e gyermekmunka az adott országban, nem lehet kizárólagos tényező a tőke csábítása/elriasztása szempontjából.

Összességében tehát az FDI-nak is vannak jó és árnyoldalai is. Nehéz eldönteni, hogy lényegében a pozitív vagy negatív hatások dominálnak-e a „harmadik világ” országaiban. A bemutatott tanulmányokban találhatunk példát arra, hogy az FDI növeli a szakképzettséget, ugyanakkor véleményem szerint ez az adott munkakörötől függ. Vannak olyan munkafolyamatok, amelyek nem igényelnek különösebb szakképzettséget, így bárki elvégezheti a munkát, ugyanakkor van olyan betelepülő multinacionális cég is, amely a megfelelő tudású embereket keresi az adott országban. Természetesen a folyamat ellentétje is megjelenhet, tehát hogy a képzettség határozza meg, hogy milyen tőke megy az adott országban. Ha a szakképzettség alacsony, akkor valószínűbb, hogy egy összeszerelő tevékenységet helyeznek ki, míg ha magasabb, akkor bonyolultabb feladatokat is delegálhatnak a cégtől.

A külföldi működő-tőke beruházások a kormányzati szerepvállalástól is nagymértékben függnének. Az országba érkező külföldi tőke visszaszoríthatja a gyermekek foglalkoztatását a képzés növelése és a felnőttek munkahelyteremtése által. Viszont lehet egy ellentétes folyamat is. Az államnak a gyermekmunka jelentős jövedelem-kiesést jelent, hiszen a tőke nem áramlik be. A multinacionális cégeket, befektetőket könnyen megvádolhatják, hogy gyermekmunkásokat foglalkoztatnak, így inkább olyan térségekre áramlik a tőke, amiben megbíznak, ezért a költségvetésnek nincs ilyen jellegű forrása. Ez a tényező szintén azt jelzi, hogy a külföldi működő-tőkének az egyik pozitívuma az országba érkező forrás.

3.2. Humán tőke

A gyermekmunkával érintett háztartások körében a humán tőke színvonala alacsonynak mondható. Mint ahogy az már többször is felmerült, a legtöbb esetben a szülők is analfabéták, ezért ők alacsony bérért dolgoznak, ha egyáltalán el tudnak helyezkedni. Az általuk keresett jövedelem nem elég a családok fenntartására. Ennek következménye, hogy a gyerekek iskoláztatása is elmarad, szüleikhez hasonlóan pedig ők sem tanulnak meg írni, olvasni, számolni.

A legtöbb esetben olyan gazdasági változásra lenne szükség, amely megköveteli a humán tőke magas színvonalát, így az oktatást a kormányok is fontos feladatnak fogják tartani, és céljuk lesz, hogy minél több gyermekből szakképzett munkaerő legyen. Például egy új technológia elterjedésével olyan szakemberekre lesz szüksége az országnak, akik képesek használni a gépeket, új eljárásokat. Braun (2006) az FDI hatásait vizsgálva szintén megemlítette, hogy a külföldi tőke olyan munkavállalókba „fektet be”, akik szakképzettek, tudják az újabb technológiákat használni (bár az előző alfejezetben rávilágítottunk ennek ellenkezőjére is). Ha nem adott a megfelelő számú és minőségű munkaerő, nem várható semmilyen gazdasági növekedés, és a családok számára sem jelent jobb megélhetési lehetőséget az új technológia. Fontos tehát, hogy a kormány biztosítsa a népének az oktatáshoz való hozzáférhetőséget, ami növeli a humán tőke színvonalát. A gyermekmunka egyértelműen az iskolai képzés rovására megy, hiszen sokszor a gyerekek nem tudnak odafigyelni, fáradtak, és nem tudják elvégezni a szükséges iskolai feladataikat.

Mivel a bérkülönbségek a fejlődő országokban nem annyira válnak el egymástól, rövidtávon a gyermekmunka jelentősége megnő, így az oktatás háttérbe szorul, azaz a humán tőke fejlődés szegénységi csapdájában ragadunk. Contreras (2008) megoldásként a szülői humán tőkét is bevonja, valamint az oktatásról való univerzális gondoskodást, tehát hogy a világon mindenki számára szabadon elérhető legyen az oktatás, azaz azonosan gondolkodjanak az oktatás hozzáférhetőségéről az országok. Sokszor a szülők is analfabéták, így mivel keveset keresnek és a gyermekeiket is dolgoztatni kell, nagyobb az esélye annak, hogy a gyerekek sem tudnak fejlődni megfelelő mértékben, gyakorlatilag egy ördögi körbe kerülnek. Contreras (2008) szerint a humán tőke fejlesztése a szülők körében spillover hatásként működne, így a gyerekek is többet tanulhatnak. A magas költségek miatt egyre több háztartás kénytelen abbahagyni gyermeke oktatását, így egy olyan alternatív megoldást

kellene kitalálni, amely lehetővé teszi a jövedelemszerzést és a humán tőke fejlődését is. A gyermekmunka tehát ebben az esetben is csökkenti a humán tőke színvonalát.

Összességében látható, hogy a szakképzettség nagyon fontos a gyermekmunkával érintett területek számára, azonban ott, ahol ez a probléma jelen van, ott a humán tőke színvonala alacsony marad, mivel a jövő generációinak nincs lehetősége továbbtanulni, vagy egyáltalán elkezdni az iskolai tanulmányait. A „brain-drain” megindul, a térségben pedig a szakképzetlenek a szegénységben ragadnak, ahonnan kevés esély van kijutni, mivel a gyerekeknek és az unokáknak is kevés esélye lesz, hogy iskolába járhasson. Az állam számára egyrészt költség-hatékony megoldás a gyermekmunka, hiszen a humán infrastruktúra fejlesztésébe nem fektetnek sokat, ugyanakkor veszteséget is jelent, hiszen a szakképzettek elvándorlása nem az ország fejlődését fogja szolgálni.

3.3. Foglalkoztatottság, munkanélküliség, bérek

Az oktatás, valamint a külföldi működő-tőke is hatással van a foglalkoztatottságra, bérekre. Sok tanulmány a gyermekek és felnőttek bérét hozza fel a gyermekmunkát kiváltó oknak, azonban a gyermekek foglalkoztatása a bérekre is hatással van, így következménye is lehet ennek a jelenségnek.

Véleményem szerint az országba érkező tőke pozitív hatással van a bérek növekedésére, mivel megkövetel valamilyen szintű szakképzettséget. Ez természetesen magával vonhatja a mélyebb szegénységet, hiszen ebben az esetben azokat távolítja el a munkától, akik már több éve alacsony színvonalú munkával keresik meg jövedelmüket, és talán már túl idősök ahhoz, hogy képesek legyenek új dolgokat tanulni.

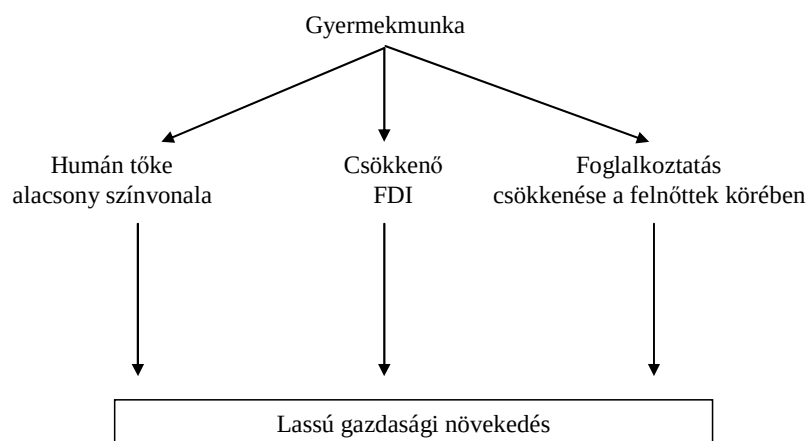
A felnőttek munkanélküliségét a gyermekmunka megszüntetése pozitívan befolyásolhatja. A gyermekmunka tiltása balra tolja a kínálati görbét, amely a felnőttek bérének növekedéséhez vagy a családok jövedelmének csökkenéséhez vezethet. A tényleges eredményt az dönti el, hogy melyik hatás dominál: a jövedelmi, vagy a helyettesítési. A jövedelmi hatás esetében a felnőttek bérének növekedése a munkaerőpiac kínálatának csökkenése által pozitív hatást eredményez, amely kompenzálni tudja azt a gyerekek által keresett jövedelmet, melytől elesnek a családok. Ha a gyerekek a hazai termelés piacán állnak

munkába, akkor kiszorítják a felnőtteket, a bérek alacsonyabb szintre csökkenek. A helyettesítés hatás által bekövetkezett változás eredményeképpen a munkaerő-piaci csoportok felváltják egymást, így ez a hatás lehet nulla, de akkor akár negatív módon is befolyásolhatja a családok jólétét. Ha a helyettesítési hatás dominál inkább, akkor ez a folyamat lenyomja a gyermekek bérét, aminek következményeként a gyermekek a még veszélyesebb munkákban fognak elköteleződni (Contreras 2008).

Ha a gyermekek által keresett jövedelmet is elveszjük a családoktól, akkor azok még kevesebb erőforrással fognak rendelkezni. Basu és Van (1998) cikkükben úgy érvelnek, hogy bár a gyermekmunka rossz, ennek ellenére mégis egy gazdasági jószág, amelyet ha tiltunk, akkor csökkentjük a háztartások életszínvonalát. A bérkülönbségek sokszor ösztönzik a fiatalokat, hogy részt vegyenek a munkaerő-piacon, például minél nagyobb az apa bére, annál kisebb a valószínűsége, hogy a gyermeke dolgozzon. Ha például az apa munkanélküli, akkor nagyobb a nyomás rajta, hogy elküldje a fiait vagy lányait pénzt keresni.

A gyermekmunka kedvezőtlen hatással van a gazdasági növekedésre (10. ábra). Az FDI-nál láthattuk, hogy a gyerekek foglalkoztatása következtében kialakuló gazdasági helyzet gyakran a külföldi működő-tőke csökkenéséhez vezet. A humán erőforrás színvonala egyre inkább csökken a gyermekmunkával érintett területeken, mivel a gyerekeknek nincs idejük tanulni, ami szintén a gazdasági növekedést gátolja, valamint a felnőttek magas munkanélkülisége sem segíti a gazdaság felpörgetését.

10. ábra: A gyermekmunka hatásai a gazdasági növekedésre

Forrás: saját szerkesztés

A gyermekmunkának tehát nagyon komplex hatása van az országok gazdaságára. A vizsgált makrogazdasági tényezőkre képes pozitív, de akár negatív módon is hatást gyakorolni. Egyrésztől jó, hiszen a betelepülő cégek olcsó munkaerőt tudnak hasznosítani, a

humán tőke színvonalát megnövelik, külföldi forráshoz jut az ország, és olyan fejlesztések valósulhatnak meg, amit saját forrásból az ország nem tud megvalósítani. Mindemellett a családi jövedelem gyarapszik a gyermekek keresetével. Másrésről jól látható, hogy az FDI inkább oda megy, ahol a versenyképesség könnyen megteremthető, ahol már a megfelelő színvonalon képzett munkaerő rendelkezésre áll így a gyermekmunkával érintett területeken gyakorlatilag esélytelen a külföldi működő-tőke beáramlása, hiszen a képzettségi szint alacsony. Nehéz eldönteni tehát, hogy több jó, vagy több rossz gazdasági hatás hozható fel a gyermekmunkával kapcsolatban, az viszont egyértelmű, hogy a fejlődő országokban sok háztartásnak és az országoknak nélkülözhetetlen ez a fajta segítség.

Véleményem szerint amennyiben a gyermekek foglalkoztatása nagy számban van jelen egy országban, akkor ez negatívan hat az ország gazdaságára, mivel alacsonyabb humán tőkét eredményez, ami hosszú távon azt eredményezi, hogy a szegénységből sem fognak tudni kilábalni. Mivel a képzett munkaerő száma kevés, illetve ők is elvándorolnak, nem jön be tőke az országokba, és a várt gazdasági növekedés nem indul meg, a fejletlenség megmarad. Ebből kifolyólag több eredményt lehetne elérni, ha a gyermekmunkát nagymértékben korlátoznák. A háztartások esetében a gyermek által szerzett kiesett jövedelmet valahogyan pótolni kell először, azután lehet csak teljesen felszámolni a gyerekek foglalkoztatását.

Mindennek ellenére érdemes arra is kitérni, hogy egyéb más tényezők szempontjából mennyire jó vagy rossz a gyerekmunka. A makrogazdasági hatások után a következő alfejezetben összefoglalom, hogy meglátásom szerint milyen érvek és ellenérvek szólnak a gyermekek foglalkoztatása mellett, illetve ellen. Tényleg szükség van a gyermekmunka megszüntetésére?

3.4. Gyermekmunka: szükséges rossz?

A gyermekmunka hallatán az emberek hajlamosak csak a negatívumokat előtérbe helyezni és nem gondolnak azokra a pozitívumokra, amiért a gyermekek foglalkoztatása ilyen nagy méreteket öltött. Ebben a részben a gyermekmunka melletti, illetve elleni érveket sorakoztatom fel, annak érdekében, hogy e komplex problémát minél jobban megértsük.

Először a gyermekmunkával kapcsolatos – a gyermekeknek, családjuknak és az adott gazdaság számára – kedvező tényezők ismertetésével kezdek. Talán az egyik legmeghatározóbb érv a gyermekkorúak foglalkoztatásával kapcsolatban, hogy jelentős jövedelmet jelent a családok számára az általuk megszerzett plusz pénz. Sajnos nagyon sokszor nem csak kiegészítő bevételként szolgál ez a kereset, hanem a megélhetést is jelenti.

A fejlődő országokban a szegénység hatalmas méreteket ölt, kiváló példa erre India, ahol a lakosság 1/3-a a napi 1,25 \$-os szegénységi küszöb alatt él (The World Factbook 2011). Ezekben a térségekben minden bevételt jelentő forrásra szükség van, életkortól függetlenül. A szegénység mellett a családok mérete is nagyban befolyásolja, hogy a gyerekeknek kell-e dolgozniuk. A nagyobb családokban jellemzőbb, hogy a fiatalabbak is segítenek jövedelmet szerezni (Meenakshi – Ray 2002). A betegségek is fontos szerepet játszanak abban, hogy a gyerekeknek dolgozniuk kell, hiszen ha a fő kereső kiesik a családból, akkor ezt pótolni kell. Nem csak a betegség szedheti áldozatait, de a rossz munkakörülmények is. A bányákban dolgozó emberek a fejlődő országok minden nap az életüket kockáztatják. Az okoknál említett gyermekkereskedelem is nagy szerepet jelent a családok helyzetében. Sok esetben a szülők nem tudnak máshogy bekapcsolódni a gazdaságba, csak ha eladják gyermekeiket. Mondhatni, a gyerekek foglalkoztatása egy szükséges rossz: de még mindig jobb, mintha éhen halnának.

Számos esetben előfordul ugyanakkor, hogy a szegénységtől függetlenül dolgoznak a gyermekek, leginkább a törzsi falvakban (mint például a Bizsagó törzs¹⁸, ahol a gyerekek nem is járnak iskolába), ahol ez a rendszer a kultúra részeként alakult ki. Természetesen ilyen körülmények között a gyerekek egy egyébként is zárt társadalomban nőnek fel, ahol nem tartják szükségesnek az iskolai képzést, hiszen hagyományaikat továbbviszik, a gyerekeket munkára nevelik, és megmarad ez az erős kötődés, valamint a globális világ vívmányait nélkülöző önellátás. Nyugati szemmel ugyan furcsa ez a hozzáállás, viszont ezekben a törzsek annyira elzártan élnek, hogy valójában az ország gazdasági fejlődésére nincsenek hatással, és csak az önellátásra törekszenek. Ha innen vizsgáljuk meg a kérdést, a gyermekmunka elfogadható: a családban dolgoznak, és nincs is más választási lehetőségük (mint pl. iskolába járni).

A gyermekmunka makrogazdasági hatásait vizsgálva a külföldi működő tőke szerepét tekintve kétséges következményekkel jár a gyermekmunka az ország gazdaságára nézve. Vannak tanulmányok, amelyek az FDI fejlődő országokra gyakorolt pozitív hatását támasztják alá: többek között plusz bevételi forrást jelent, munkahelyeket teremt, gazdasági növekedést generál, valamint tevékenységük révén megnövelhetik a lakosság képzésének szükségességét. Valamint fordítva is igaz: a képzettebb munkaerő több külföldi céget vonz az országba. Akadtak azonban olyanok is, amelyek az FDI-t képzetlen tömeggyártással hozzák összefüggésbe, jó példa erre az Apple cég körül kialakult botrány, ahol rossz körülmények között dolgoztattak gyerekeket.¹⁹ A külföldi tőke hatása tehát nem egyértelmű. Abban az

¹⁸ On the spot: Bizsagó

¹⁹ http://www.technet.hu/hir/20100301/gyermekmunka_es_ehber_az_apple_gyartosoroknal/

esetben, ha a szakképzetlenséget igényli az FDI, akkor a gyermekek is részesei lehetnek a termelésnek, amely a gazdasági növekedéshez való hozzájárulást eredményezheti. Ugyanakkor a gyermekek foglalkoztatásával javulhat a termelékenység (bár szektortól és munkafeladattól függ, hiszen egy összeszerelő műhelyben sokat jelenthet, ha kicsi a kéz, de egy kemény fizikai munkát már nehezen tud elvégezni egy gyerek), gyorsabb termelés valósulhat meg, amelyek pedig hozzájárulnak a GDP növekedéshez is. Pozitívumként említhetjük még meg, hogy a gyerekek foglalkoztatásával könnyen kitanulhatnak egy szakmát, valamint fejlődhet a munkamorálja. A legfőbb problémát az jelenti, hogy a gyermekek nincsenek alkupozícióban a béreket illetően, így teljesen kiszolgáltatottak a munkaadóknak.

Összességében tehát a gyerekek foglalkoztatásának lehet és van is pozitív vetülete. Akkor baj, ha ez tömegesen jelenik meg, mert lényegében az ország fejlettségi szintjét, a szegénységet konzerválja. Bár a gyermekmunka pozitív hatásai nagy súllyal bírnak, amikor arról döntünk, hogy meg kell-e szüntetnünk a gyermekmunkát, nem árt, ha a negatív jellemzőket is sorra vesszük. E negatívumok között mind szociológiai, pszichológiai, mind gazdasági tényezőket fel lehet sorolni. Ami talán az egyik legfontosabb a gyermekek számára, hogy a gyermekmunka egyet jelent a gyermekkor feláldozásával, valamint az egészséges fejlődés megakadályozásával. Ugyanis a legtöbbször a fiatalok számára nem csak napi 4-5 órás feladatokat kell ellátniuk, hanem egész napos tevékenységeket, tehát nem marad idejük tanulni és játszani. Mivel a növekedésük fontos szakaszában nincsenek megfelelő környezetben, így a társas/szociális kapcsolatok kialakítása még nehezebbé válik számukra. Nem csak a társas viszonyukat veszélyeztetjük a foglalkoztatásukkal, hanem az egészségüket is.

Ha a gyermekmunka nem jelentene állandó problémát az adott országok számára, akkor a fiatalabb generációk képzési színvonala is emelkedhetne, amely jobban vonzaná a tőkét, valamint új megoldások bevezetésével is növelhető lenne a gazdasági növekedés, valamint a fejlődés. Amíg létezik gyermekmunka, addig a humán tőke minősége nem javul olyan mértékben, amelyre szükség lenne, amely pedig állandó problémát szülve visszavezet a szegénységre és a fejletlenségre. Összességében tehát azokban az országokban, ahol – különböző okok miatt ugyan, de – tömegesen jelen van a gyermekmunka, nagy a veszélye annak, hogy továbbra sem fognak kitörni a szegénységből. Ennek egyik fontos eleme lenne ugyanis az oktatás biztosítása. A külföldi cégek – amennyiben elhivatottan követői a

társadalmi felelősségvállalásnak – sem fognak megjeleni ezekben a térségekben (Wiig – Kolstad 2010).

A gyermekmunka melletti érvek és ellenérvek jól demonstrálják, hogy nem adható meg egy egyértelműen helyes válasz a jelen gazdasági környezetben a gyermekmunkával kirívó országok körében, hogy végül a gyermekmunka egy szükséges rossz vagy jó. Több tényező szerepel amellett, hogy létezzen gyermekmunka, azokban ezek többsége a családok rossz helyzete miatti kényszerűségből, esetlegesen a társadalom kultúrája, hagyományai miatt alakult ki. Úgy gondolom, hogy a fent vázolt ismeretek tükrében a gyermekmunka megszüntetésére – inkább csökkentésére szükség van, amely az alapproblémák megoldásánál kell hogy kezdődjön.

Talán az egyik legnagyobb hiba a gyermekmunkával kapcsolatban, hogy az országok problémáit a fejlett ország akarják megoldani, amelyek nem látnak rá a fejlődő országok sajátosságaira eléggé ahhoz, hogy képesek legyenek rajtuk segíteni. A megoldásoknál a fejlett térségek érdekei dominálnak, amelyek hosszútávra meghatározzák a fejlődőek növekedési potenciálját.

A következő fejezetben az elmúlt évszázadban megszületett nemzetközi egyezményeket, szerződéseket mutatom be, amelyek a gyermekek foglalkoztatásában visszatükröződő aggasztó számokat igyekeznek visszafogni.

4. Lehetséges megoldások

A gyermekmunka problémájának megoldása komoly erőfeszítést igényel. Mivel kiterjedt jelenségről van szó, szinte minden országban jelen van, és nem csak társadalmi, de gazdasági hatásai is vannak. Ebben a részben a lehetséges megoldási módok közül mutatok be néhány – véleményem szerint – igen hasznos lehetőséget, mind nemzetközi, mind nemzeti szinten.

Továbbá bemutatom még a tanulmányokban ismertetett ötleteket, hiszen ezek szorosan kapcsolódnak az országok fejlesztési stratégiájához. Számos ország próbálja megtalálni a lehető legjobb megoldást, de vajon eredményesek a programok? Lehet valamelyik példa a többi ország számára? Esetleg a fogyasztók elérése és felvilágosítása a kulcs?

A gyermekmunkával érintett országok közül India az egyik, ahol már csökkent a foglalkoztatott gyerekek száma, így esetpéldaként az ő gazdaságát, demográfiáját, és jellegzetességeit mutatom be, majd az általa kidolgozott gyermekmunkások csökkenését célzó programot. Lehet-e India a többi fejlődő országok példaképe? Milyen tényezők segítettek a számok csökkenésében és kik segítettek ezt elérni?

A fejezet végén mélyinterjúkra épített empirikus kutatással támasztom alá, illetve cáfolom meg az elméleti eredményeket. Szakértői interjúk segítségével arra keresem a választ, hogy a gyermekmunka kezelhető-e egységes problémaként, a nemzetközi szervezetek segíthetnek-e a megszüntetésben, egyáltalán jó-e makrogazdasági oldalról, ha eltöröljük a gyerekek foglalkoztatását?

4.1. Nemzetközi egyezmények

Mint ahogy az előző részben is láthattuk, a gyermekmunka már a XVIII. század végén nagy méreteket öltött, amely nagy mérték a világháborúkra is jellemző volt. A gyermekek jogai ebben az időszakban semmit nem számítottak, így néhány szervezet szükségét látta, hogy megfogalmazzák a fiatalok alapvető jogait.

A Genfi Nyilatkozat volt az első dokumentum, melyfoglalkozott a témával. 1924. szeptember 24-én fogadták el, a gyermekek jólétét biztosító alapvető jogokat tartalmazza. A dokumentum nem volt jogilag kötelező erejű, 1946-ban elvesztette jogi alapját is. 1959. november 20-án az ENSZ Közgyűlése elfogadta a Gyermekek Jogairól szóló Nyilatkozatot, mely tulajdonképpen a Genfi nyilatkozat megerősítése. Azóta november 20-a a gyermekek jogainak világnapja. A Nyilatkozat néhány konkrét jogot is megfogalmaz, így például a

névhez, az állampolgársághoz vagy az ingyenes alapfokú oktatáshoz való jogot²⁰. A gyerekek sokszor áldozatul esnek a gyermekkereskedelemnek, a prostitúciónak és pornográfiának. A felnőttek feladata, hogy megóvják és védelmezzék a gyermekeket, a helyes irányba tereljék őket, és fontos, hogy ezek a feladatok törvényes keretek között is legyenek szabályozva. Az összefogásnak határokon és földrészeken is át kell nyúlnia, hogy a világon élő összes gyermek biztonságban lehessen. A nyilatkozat tehát gyakorlatilag a gyermekmunka lehetőségének megfékezésére törekszik.

Sorra születtek meg az ILO egyezmények a legtöbb iparágra vonatkozóan. Először 1919-ben, az ipari szektorokban vezették be a minimális korhatárt, majd a mezőgazdaságban, 1965-ben a föld alatt végzett munkákban, majd a halászatban (Boockmann 2010). 1973-ban született meg végül az ILO Minimum Kor Egyezménye, melyet 116 ország ratifikált. Célja a gyermekmunka teljes eltörlése azokban az országokban, akik nem teljesítették az alapvető iskolai követelményeket, illetve, hogy a 15 éves kor alatti fiatalokat az oktatás irányába tereljék. Amely országok az egyezményt aláírták, azoknak a szerződésben lévő feltételeket teljesítenie kell. A ratifikálok közt megtalálható Ruanda, Zimbabwe és Burkina Faso is (ILO 1973).

A nemzetközi szervezetek számos kezdeményezéssel próbálják segíteni a fejlődőeket, több-kevesebb sikerrel. Úgy gondolom, a nemzetközi megoldások olyan eljárásokat tartalmaznak, amelyek nem feltétlenül tudnak segíteni a problémán, ezért az érintett országoknak saját megoldási módokat kell találniuk. Az ILO és az ENSZ számos egyezményt, jogszabályt alkotott, amely a gyermekek védelmét szolgálná, azonban ezek az intézkedések eddig még nem vezettek túl sok eredményre. Bookmann (2010) az ILO Minimum Korhatár Egyezményének hatását vizsgálta, azonban arra jutott, hogy nincs különösebb eltérés a gyermekmunka szabályozásában azok között, akik aláírták az egyezményt, illetve azok között, akik nem ratifikálták.

1990. január 26-án az UNICEF és más nem-kormányzati nemzetközi szervezetek létrehozták a Gyermekjogi Egyezményt, melyet még aznap 61 ország írt alá. Azóta – az Egyesült Államok és Szomália kivételével – a világ összes országa ratifikálta. Célja, hogy aktív szerepvállalásra készítse az államokat a gyermekek jólétének biztosítása érdekében. További feladata, hogy összefogja és harmonizálja a különböző nemzetközi jogi szerződésekben elszórtan felbukkanó gyermekjogokat²¹.

²⁰ <http://unicef.hu/gyermekjog-nagyito.jsp>

²¹ <http://unicef.hu/gyermekjog-nagyito.jsp>

1992-ben kezdődött meg az ILO nemzetközi programja, mely a gyermekmunka kiküszöbölésére törekedett (Elimination of Child Labour). Ez volt a világ legnagyobb technikai együttműködése a gyerekmunkával kapcsolatban, mely az elindulás óta több mint 75 országban számottevő hatást ért el. Gyermekek százait sikerült eltávolítani a munkaerőpiacról, illetve egyre nagyobb figyelmet kapott a probléma. A Szub-Szaharai térségben 10 nemzeti programot indítottak 2000 és 2001 között, melynek célpontjai Ghána, Nigéria, Uganda, Zambia, Mali, Nigéria, Burkina Faso, Szenegál, Togo, és Benin. A programokkal a legveszélyesebb munkáktól igyekeztek eltávolítani a gyermekeket, főleg a mezőgazdaságban és az informális szektorban, azaz az illegális formákban, feketepiacokon (ILO 2011).

Az ILO a gyermekmunka legrosszabb formáinak eltörlésére 1999-ben hozta létre új egyezményét, melyet 117 ország ratifikált. A program a „gyerek” fogalmát 18 év alatt határozza meg, mely életkor alatt a rabszolgaság minden formája, vagy az ahhoz hasonló tevékenységek tilosak, valamint a gyermekeket nem lehet illegális tevékenységekhez felhasználni (pl. drogcsempészet, prostitúció). Célja tehát, hogy a 18 év alattiak semmilyen veszélyes foglalkozásban ne vehessenek részt (ILO 1999).

A Gyermekjogi Egyezmény rendelkezései két kiegészítő jegyzőkönyvvel bővültek 2002-ben. A gyermekek fegyveres konfliktusokban való részvételéről szóló Jegyzőkönyv kimondja, hogy a 18 év alatti gyerekeket nem szabad katonai szolgálatra kötelezni. Ezzel 15 évről 18 évre emelték a katonai szolgálatra való behívásnak az alsó korhatárát. Aki önkéntesen jelentkezik katonának, az sem lehet fiatalabb 16 évesnél. A gyermekkereskedelemtől, gyermekprostitúciótól és gyermekpornográfiától szóló kiegészítő Jegyzőkönyv megtiltja ezeket a cselekményeket és arra szólítja fel az államokat, hogy szigorúan üldözzék és büntessék a kizsákmányolásnak ezt a formáját²².

A nemzetközi szervezetek egyezményei globálisan próbálnak megoldást találni a gyermekek jogainak biztosítására, azonban véleményem szerint minden országnak egyedi intézkedésre lenne szüksége, hiszen a kiváltó okok és azok aránya gyökeresen eltér a régiók között. Például Afrikában jelentős probléma a szegénység, az iskolázatlanság, a HIV vírus, a malária és az egyéb betegségekkel való küzdelem és ezek költsége, míg Latin-Amerikában a szegénység a legfőbb gond.

4.2. Nemzeti gyakorlatok

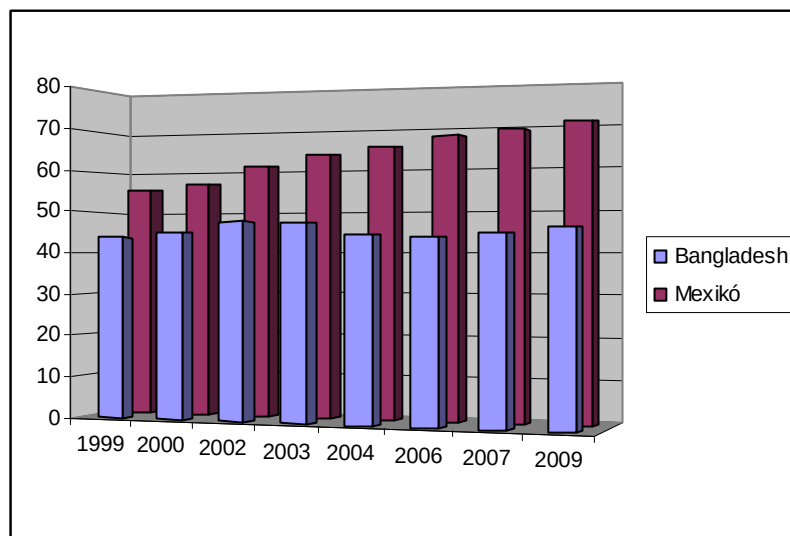
²² <http://unicef.hu/gyermekjog-nagyito.jsp>

Udry (2003) tanulmányában a gyermekmunka felszámolásának lehetséges megoldásait vázolja fel. Véleménye szerint ahhoz, hogy a gyermekmunkát hatékonyan le lehessen küzdeni, a szegénységet kell megszüntetni. Ez azonban olyan feladat, amelyet nehéz megvalósítani, hiába vannak nemzetközi akciók is. A nemzeti törvények szintén jelentős befolyást tudnak gyakorolni a gyermekmunka alakulására, illetve a kereskedelmi akadályok lebontása szintén hozzájárulhatnak akár a gyermekmunka csökkenéséhez is. Példának Vietnámot hozza fel, ahol az 1990-es években a rizs ára 30%-kal megnőtt a kereskedelem által, így a felnőttek bére is nőtt.

Egyes országokban különböző programokat indítottak, amelyek a gyermekmunka jelenségét mérsékelni hivatottak. Mexikóban például 1997-ben indult útjára a Progresá nevű projekt, mely mára már az Oportunidades nevet viseli. Ez a fejlesztéspolitikai eszköz a gyermekek iskoláztatását szolgálja, mégpedig transzferek által (Tárki 2010). A háztartások a transzferek mellé adományokat is kapnak (iskolai eszközöket), amelyek értéke az általános iskolára vonatkozóan 45 pezo évente, középiskolában 170 pezo. A maximális adomány 695 pezo lehet (Behrman et al 2005). Ezek az adatok természetesen az idővel növekednek. Jól látható, hogy a lányok iskoláztatása után több transzfert kapnak a családok, ez azért lehet, mert a lányok iránti kereslet az otthoni és egyéb munkák miatt nagyobbak.

Bangladesben szintén útjára indítottak egy, a Progresá-hoz hasonló kezdeményezést. A kormány 1993-ben kezdte el a Food for Education (továbbiakban FFE) programot, melynek célja, hogy azok a családok kaphassanak természetbeni adományokat, akik iskoláztatják gyermeküket. A program során a háztartások havonta kapnak például rizst és búzát (Ahmed 2002). A 11. ábra a középfokúfokú oktatás mutatja Mexikóban és Bangladesben. Jól látható, hogy a programok hatására Mexikóban a gyerekek iskolázottsága évről évre nő, míg Bangladesben az FFE nem hozott nagy eredményeket, a statisztikák szerint a középfokú oktatásban résztvevő diákok száma stagnál.

11. ábra: Középszintű iskolázottság alakulása Mexikóban és Bangladeszben 1999-2009 között (%)

Forrás: Worldbank (2012) adatai alapján

Brazília „Bolsa Familia” nevet viselő programja mondható a legnagyobb, szegénységet felszámolni célzó kezdeményezésnek. 2003 és 2008 között a „Zéró éhség” programján belül 50%-kal csökkentette a szegénységet, 11 millió szegény család segítségén keresztül. A transzfereket egyre több ország alkalmazza, így jelent meg Latin-Amerikában a “Familias en Acción”, Kolumbiában a “Red de Protección Social”, és a “Bonos de Desarrollo Humano” Ecuadorban (UN Habitat 2010).

A gyermekek foglalkoztatása hatással van az oktatási rendszerre is. Mivel a gyermekek sokat hiányoznak az órákról, pótórákra van szükségük, ami plusz költségekkel jár. Megoldásként egy megfelelően szabályozott rendszer szolgálna, amivel az iskolai tanévet a mezőgazdasági szezonhoz igazítanák, így az oktatásból kimaradt hallgatók száma jelentősen csökkenne (Rena 2009). Egy bangladeshi program a középiskolai oktatást igyekszik a lányok körében terjeszteni, hogy így csökkentse a nemek közti különbséget. Azok kaphatnak ösztöndíjat, akik elvégezték az általános iskolai képzést és a „Female Secondary School Assistance” programban résztvevő gimnáziumokba iratkoztak be. Mivel az országnak nincs lehetősége arra, hogy a program adminisztrációját magasabb szintre fejlesszék, így ez a program nem teljesen abban a rétegben fejti ki hatását, amelyre irányulna, így a legszegényebb réteg 10%-át sikerült csak bevonnia a 2005-ös adatok alapján (Tárki 2010).

Dosunmu és Abidogun (2011) néhány megoldási lehetőséget kínál, amelyek a gyermekmunka előfordulásának csökkenéséhez vezethetnének. Fontos, hogy a szülőknek bemutassák, milyen kedvezőtlen hatásuk van a gyermekmunkának a gyerekek fejlődésére,

kedvező gazdasági környezetet alakítsanak ki, amely kiemelheti az országot a szegénységből, ingyenes és kötelező oktatást biztosítanak, így a tandíj nem gátolná tovább sok gyerek tanulmányainak lehetőségét.

Mivel a termelő és vásárló között egyre nagyobb a távolság, emiatt a fogyasztók rendelkezésére álló információ a messziről érkező termékekkel kapcsolatban egyre csökken, a gyermekmunkások által előállított termékek nem „élveznek” kitüntetett szerepet és gyakorlatilag mi, északi fogyasztók zsákmányoljuk ki a fejlődő országok elszegényedett családait, amiért ők hatalmas árat fizetnek. A termékek címkézésével a gyárak, illetve cégek a fogyasztók szemét igyekszenek felnyitni, hogy észrevegyük, mit vásárolunk.

Az utóbbi években előtérbe került a termékek címkézése is, mint a gyermekmunka elleni küzdelem eszköze. Egyre több cég kezdte el saját termékeit megjelölni különböző lógókkal (12. ábra), amelyek azt fejezik ki, hogy az általuk készített termékek gyermekmunka nélkül készültek. Ilyen cégek például a Rugmark (indiai szőnyegszövő cég), Kaleen (indiai cég), Step (svájci cég). A legtöbb vállalat a kézzel készült szőnyegiparban tevékenykedik, valamint kézzel készített focilabdákat készít (Baland – Duprez 2009).

12. ábra: A gyermekmunka nélkül készített termékek címkéi

Forrás: http://www.goodweave.org/about/rug_certification_label,
<http://www.brookes.ac.uk/eie/ecolabels.htm>

Láthatjuk tehát, számos egyezmény és megoldási kísérlet született annak érdekében (5. táblázat), hogy a gyermekmunka többé ne legyen elterjedt fogalom a világon. A táblázatból látszódik, hogy a gyermekmunka okainak legtöbbszörre irányult valamilyen nemzetközi egyezmény, illetve számos nemzeti példát is láthatunk. Összességében a legtöbb ország a gyermekmunka megoldását az alapproblémák megoldásában látja. Talán az MDG-k is azért nem sorakoztatják fel a gyermekmunkát, mint megoldandó problémát (ld. az 1.4. alfejezetben), mert amíg az országokban létezik a szegénység, analfabetizmus, gyógyszerhiány, és a számtalan nagy probléma, addig lehetetlen a gyermekmunkát is ténylegesen felszámolni.

5. táblázat: A gyermekmunka elleni küzdelem nemzetközi és nemzeti eszközeinek rendszerezése

Kialakulás okai	Nemzetközi megoldások	Nemzeti megoldások
Szegénység	1. Millenniumi Fejlesztési Cél	Késspénz-transzfer programok: Bangladesh - Food for Education Brazília - Bolsa Familia ("Zéró éhség") Fejlesztési segélyek
Oktatás	2. Millenniumi Fejlesztési Cél ILO Minimum Kor Egyezmény Genfi Nyilatkozat (Gyermejkogi Nyilatkozat) Gyermek jogai (ENSZ)	Késspénz-transzfer programok: Bangladesh - Female Secondary School Assistance Bangladesh - Food for Education Mexikó - Oportuniades India - rehabilitációs iskolák (NGO-k által) Oktatási rendszer mezőgazdasági szezonhoz való igazítása
Betegség, gyermek-kereskedelem	6. Millenniumi Fejlesztési Cél Gyermekkereskedelem, gyermekprostitúcióról és gyermekpornográfiáról szóló kiegészítő jegyzőkönyv (Gyermejkogi Nyilatkozat) Gyermekek fegyveres konfliktusokban való részvételéről szóló jegyzőkönyv (Gyermejkogi Nyilatkozat)	Gyógyszerhez való hozzájutás megkönnyítése (falvakban gyógyszertárak) Gyógyszertámogatások Nemzeti törvények szigorítása (gyermekkereskedelemre vonatkozóan)
Urbanizáció, vidéki területek	7. Millenniumi Fejlesztési Cél ILO Minimum Kor Egyezménye (az agrárszektorban, iparban, bányászatban, halászatban) ILO Gyermekmunkák Legrosszabb Formáinak Eltörlése ILO Gyermekmunka Eltörlése	Vidéki munkalehetőségek teremtése Mezőgazdaság fejlesztése Slum programok: Brazília - Favela - Bairro program, PAR program
Globalizáció	8. Millenniumi Fejlesztési Cél World Trade Organisation Fair Trade Címkézés	Liberalizáció (vagy annak korlátozása) Bérrendszerek átalakítása

Forrás: saját szerkesztés

4.3. Esetpélda a gyermekmunka elleni küzdelemre: India

Az előzőkben láthattuk, hogy a gyermekmunka nem egy önmagában, elkülönülten létező probléma, hanem számos más globális gonddal összefügg, részben azok következményének is tekinthető. A fenti általános megállapítások után ezen alfejezetben egy olyan országot vizsgálunk meg a gyermekmunka elleni küzdelem szempontjából esettanulmány jelleggel, amely a szakirodalom szerint sikerrel vette fel a küzdelmet a gyermekmunka ellenében. Ez az ország India.

4.3.1. India bemutatása

A dolgozat esetpéldájául Indiát választottam, mivel ez az egyik legellentmondásosabb térség a világon. Míg India egyik részén olyan dolgok válnak valóra, mint például a szoftveripari regionális klaszter, ami a gazdaság egyik mozgató rugója, addig ugyanabban az országban (sőt, ugyanabban a városban) olyan nagy szegénység uralkodik, hogy az emberek slum-okban élnek.

India az egyik legrégebbi civilizáció a világon, gazdag kulturális örökséggel. Az ország területe 3 287 263 km², ezzel a 7. legnagyobb ország a világon. Az Arab-tenger, az Indiai-óceán és a Bengáli-öböl által határolt dél-ázsiai ország északi részét egyértelműen a Himalája 8000 méter fölé tornyosuló csúcsokkal koronázott, eljegesedett vonulatai uralják, míg délen a trópusi esőerdőkkel találkozhatunk.²³ India lakossága megközelítőleg eléri az 1,3 milliárd főt, amely értékkel a második helyet foglalja el a többi országhoz képest, Kína után. A gyorsan növvő népességet Indira Gandhi családtervezési programmal próbálta megakadályozni még az 1960-as években, ám módszerei nem voltak hatékonyak (Todaro – Smith 2009).

²³ <http://india.gov.in/knowindia/profile.php>

13. ábra: India térképe

Forrás: www.globalsherpa.org/india

Az országban az infrastruktúra kiépítettsége nem megfelelő. A soft²⁴ infrastruktúra nagyon gyenge. Az indiai oktatási rendszer kezd egyre nagyobb szerepet kapni, és egyre fontosabbá válik az állam számára. Az oktatást ingyenesség és kötelezővé tették 6-14 éves korig, azonban sok helyen nagyon kevés tanár van, valamint a meglévő tanárok is alulképzettek, így nem tudják a megfelelő képességeket átadni a fiataloknak. A hard infrastruktúra kiépítetlen. Sok helyen van gyakori áramkimaradás, az utak pedig nincsenek kiépítve, illetve sávokra felosztva, ami jelentősen megnehezíti a közlekedést. India 352 reptere közül például 103 kikövezetlen (The World Factbook 2011).

A társadalmi, gazdasági és regionális különbségek az országban egyre jobban kiéleződnek. A fejlett térségekben a nyugati modell szerint élnek az indiaiak például a kétgyermekes család-modellt követik, míg a fejletlenebbekben a nagycsalád a fő szempont. Az oktatásra nagy hangsúlyt fektetnek a gazdagabbak, míg a szegények a megélhetés miatt sokszor a gyermeküket is elküldik dolgozni. A már említett slum-okban az indiai népesség 30%-a él, a gazdagabb területek közvetlen szomszédságában. A betegségek is igen nagy arányban előfordulnak az országban, ami egyrészt a szegénységnek, másrészt az oktatás hiányának és a nem megfelelő higiéniai körülményeknek (orvosi ellátásnak) köszönhető. A HIV vírussal élő emberek száma 2009-ben 2,4 millió embert tett ki, ami a 3. legnagyobb érték Dél-Ázsia és Nigéria után (The World Factbook 2011).

²⁴ A „soft” tényezők alatt értjük például az oktatást, egészségügyet, környezetvédelmet, hivatali ügyintézkést (Lengyel 2003)

Indiában a mezőgazdaságnak fontos szerepe van. Mivel importhelyettesítő politikát folytat, így mindent saját maga igyekszik előállítani. Az ország évenkénti GDP növekedése eléri a 9%-ot is, azonban az egy főre eső GDP alacsony. A külföldi működő-tőke egyre fontosabb az ország számára. A befektetőknek az ország „zártága” miatt nem volt információjuk India gazdaságáról, ezért az FDI nem is nagyon volt jelen. Az 1990-es években főként a gyárakba koncentrálódott az FDI, azonban 1991 után a tercier szektor is egyre fontosabb szereplővé vált, mint például a telekommunikáció. 1997-től India a fejlődő országok közül a 9. legnagyobb kedvezményezettje lett a befektetéseknek (Blahó – Kutasi 2010).

4.3.2. Gyermekmunka Indiában

India fejlődését számos tényező akadályozza. A szegénység rengeteg családot érint, a teljes lakosság közel 30%-a a szegénységi küszöb alatt él, azaz napi 1,25 \$-ból (The World Factbook 2012). Az oktatás hiánya, az analfabetizmus és a rossz higiéniai körülmények miatt számos betegség terjed el, amelyek gyakran halálhoz is vezethetnek. További probléma a városi területek slum-osodása is, hiszen a szegény családok a jobb megélhetés reményében beköltöznek a városba, azonban nem találnak állást.

Az országban élő szegények gyakran kényszerülnek rá, hogy saját gyermekeiket is dolgoztassák. A gyermekmunka problémája állandó kihívás a nemzet számára. Egy 1981-es Indiai felmérés során 13,6 millió gyermeket számláltak meg a munkaerő-piacon, más felmérések viszont még ennél is magasabb értékeket mértek. 1983-ban a hivatalos nemzeti felmérés szerint a gyermekmunkások száma 17,4 millió volt, miközben egy barodai kutatócsoport 44 millió (Grootaert – Kanbur 1995). Az 1991-es számlálás során 11,28 millió 14 év alatti dolgozó gyermeket mértek fel, akiknek 85%-a az ország vidéki területein volt megtalálható, például a halászatban, vagy az erdészetben. E felmérés szerint 10-ből 9 gyerek a saját családjának dolgozik, az informális szektorban²⁵. Más becslések szerint Indiában a 7-14 éves korosztályú gyermekek 69,4%-a dolgozik a mezőgazdasági szektorban, a szolgáltatásban 12,5%, gyárakban 16%, a többi szektorban 2,2%-uk van jelen. Ezen korosztályú gyerekek 85,7 %-a vesz részt iskolai képzésben, melyből 88,7%-uk fiú, 82,3% pedig lány²⁶.

²⁵ http://works.bepress.com/pankaj_singh/4

²⁶ <http://www.ucw-project.org/pages/interactive-map.aspx>

A kormányzat különböző proaktív módszerek kidolgozásán fáradozik, hogy megküzdjenek a problémával. Figyelembe véve a gyermekmunka kiterjedését és a fontosságát, elmondható, hogy ez egy társadalmi-gazdasági probléma, amely a szegénységhez és az analfabétizmushoz szorosan kapcsolható, ezért a társadalom minden rétegének törekednie kell a probléma megoldására.

A 6. táblázatban a gazdaságilag aktív és iskolai képzésben résztvevő gyermekeket láthatjuk, a háztartások jövedelmi helyzete szerint, nemek szerint lebontva. Jól látható, hogy azok a gyerekek, akiknek a szülei kevés jövedelemmel rendelkeznek, kevésbé vesznek részt az oktatási rendszerben. Ez a probléma leginkább a lányokat érinti, viszont az ő arányuk a legkisebb a gazdasági tevékenység végzésében, valamint az oktatásban is.

6. táblázat: A gyermekek nem szerinti eloszlása a különböző tevékenységekben 6-14 éves korig a háztartások jövedelme alapján 2005-ben (%)

Háztartás jövedelmi skálája	Csak gazdasági tevékenységet végez		Csak iskolai képzésben vesz részt		Gazdasági tevékenységet végez és iskolai képzésben is részt vesz		Egyikben sem vesz részt	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
1 (legalacsonyabb)	3,8	3,6	74,7	68,2	0,4	0,4	21	27,8
2	3	3,4	83,2	77,1	0,6	0,6	13,2	18,8
3	2,9	2,5	88,5	84,2	0,7	0,7	7,8	12,8
4	1,4	1,9	92,7	89,6	0,5	0,5	5,4	8,1
5 (legmagasabb)	0,8	0,8	96,8	96,5	0,3	0,2	2,1	2,5

Forrás: saját szerkesztés UCW (2005) adatai alapján

A 7. táblázatban az előzőhöz hasonló adatokat láthatunk, azonban most a megoszlást a vidék és város között láthatjuk. Talán India slum-osodása miatt, de tény, hogy a gyermekmunkával érintett területek inkább a városokban jelennek meg. A vidéki területeken azok vannak túlsúlyban, akik egyik tevékenységben sem vesznek részt: nem tanulnak és nem is aktívak gazdaságilag.

7. táblázat: A gyermekek vidék-város szerinti eloszlása a különböző tevékenységekben 6-14 éves korig a háztartások jövedelme alapján 2005-ben (%)

Háztartás jövedelmi skálája	Csak gazdasági tevékenységet végez		Csak iskolai képzésben vesz részt		Gazdasági tevékenységet végez és iskolai képzésben is részt vesz		Egyikben sem vesz részt	
	Városi	Vidéki	Városi	Vidéki	Városi	Vidéki	Városi	Vidéki
1 (legalacsonyabb)	4,6	3,6	69,8	71,7	0,2	0,4	25,4	24,3
2	3,7	3,1	80,3	80,3	0,7	0,6	15,3	15,9
3	2,2	2,9	88,5	86	0,5	0,7	8,9	10,5
4	1,1	1,9	92	90,8	0,2	0,7	6,6	6,6
5 (legmagasabb)	0,4	1,5	98	94,5	0	0,7	1,6	3,3

Forrás: saját szerkesztés UCW (2005) adatai alapján

A probléma megoldása érdekében a kormány már 1979-ben megalapította a Gurupadswamy Bizottságot, amely a gyermekmunka kérdésével foglalkozott, és különböző módszereket ajánlott a probléma leküzdésére. A Bizottság részletekbe menően megvizsgálta a problémát és ajánlásokat adott. Megfigyelte, hogy amíg a szegénység tart, addig nehéz lesz teljesen felszámolni a gyermekmunkát, önmagában törvényi megoldásokhoz fordulni pedig nem lenne praktikus megoldás. Az akkori körülmények között a Bizottság egyetlen alternatívának csak a gyermekmunka megtiltását látta a veszélyes területeken, valamint, hogy szabályozzák és fejlesszék a munkakörülményeket a többi munkaterületen.²⁷

A Bizottság ajánlása alapján 1986-ban elrendelték a Gyermekmunka Törvényt. A törvény tiltja a gyerekek foglalkoztatását bizonyos veszélyes területeken, valamint szabályozza a feltételeket más foglalkozásoknál. A veszélyes foglalkozások és folyamatok folyamatosan bővülnek a Gyermekmunka Technikai Tanácsadó Bizottság ajánlása alapján.

1987-ben megalakították a „Nemzeti Politika a Gyermekmunkára” című programot, amely egy irányelv lett²⁸. A program megkísérli fokozatosan és egymásra épülve rehabilitálni a gyermekmunkásokat, először a veszélyes foglalkozások esetében²⁹.

Az akcióterv a következő elemekből épül fel:

- Törvényes/jogi akcióterv: Szigorú szabályok arra vonatkozóan, hogy a gyerekek nem dolgozhatnak veszélyes munkákban, folyamatokban, illetve megfelelő feltételek mellett vannak foglalkoztatva.
- Általános Fejlődési Program: A szegénység az alapvető problémája a gyermekmunkának, ki kell őket és a családjukat emelni ebből.
- Nemzeti Gyermekmunka Projekt: Azokon a területeken, ahol magas koncentrációjú a gyermekmunka, körzeteket alakítottak ki, speciális iskolák működését segítik, ahol a gyermekek fejlődnek, használhatják a tehetségüket, táplálják őket és ellenőrzik az egészségüket. Legtöbbjüket NGO-k, azaz nem-kormányzati szervezetek üzemeltetik.

A Nemzeti Gyermekmunka Projekt annyira sikeres lett, hogy a körzetek száma 1988-ban 12-ről 100-ra nőtt a 9. terv kapcsán, a 10. terv alatt pedig 250-re. A terv értékelését független ügynökség végezte a „V. V. Giri Nemzeti Munkaerő Intézménnyel” 2001-ben. Az értékelés azt vizsgálja, hogy mennyire ér össze a többi fejlesztési tervvel és mennyiben hozott új, minőségi változásokat. A 10. terv kiemelkedő pontjai közé sorolható, hogy további 150

²⁷ <http://labour.nic.in/cwl/ChildLabour.htm>

²⁸ http://works.bepress.com/pankaj_singh/4

²⁹ <http://labour.nic.in/cwl/ChildLabour.htm>

körzettel szeretne bővülni, az 5-8 éves korosztályú gyerekek közvetlen iskolai felvételét támogatja, az idősebbeknek pedig speciális iskolák üzemeltetését, illetve a program összehangolását az oktatás más területeivel. Emellett a vidéki fejlődésre, az egészség javítására, valamint a nők és gyermekek védelmére törekszik³⁰.

További, a „Nemzeti Gyermekmunka Projekt” tervhez hasonló program indult az USA munkaerő-piaci részlegével együttműködésben, INDUS néven. India elsőként csatlakozott az ENSZ nemzetközi programjához 1992-ben a „Convention on the Rights of the Child”, mely a gyermekek jogainak megerősítésére törekedett³¹.

A többi fejlődő országoknak nagyon jó példa lehet, hiszen egyértelmű, hogy még országszinten sem lehet egységesen kezelni a problémát, hanem körzetek létrehozása révén lehet egyre több mindent elérni. A szegénység felszámolása nagy probléma a gyermekmunkával érintett területeken, tenni kell ez ellen, csak ezután lehet felszámolni véglegesen a gyerekek foglalkoztatását. Egyértelműen látszik, hogy a nem-kormányzati szervezetek szerepe kiemelkedő, hiszen segítségükkel kialakíthatóak az iskolák és a rehabilitációt is segítenek megkönnyíteni. A program gyengesége, hogy hosszú időt ölel fel, valamint a szegénység még mindig kiugróan magas Indiában, tehát annak felszámolása még mindig várat magára. Nagy előny viszont, hogy a kormány és az NGO-k felismerték az együttműködés szükségességét, így együttes erővel képesek jobb eredményeket elérni. India ezzel a programmal a gyermekmunka két tényezőjét is megszünteti: a szegénység növekedését, valamint az oktatás hiányát, alacsony színvonalát.

Jól látható tehát, hogy India igyekszik minden erejét bevetni a gyermekmunka ellen. Ennek eredménye, hogy az ILO felmérések alapján a gyermekmunkások száma 2004-ről 2008-ra csökkent az országban. Bár még sok munka áll India előtt, elmondható, hogy jó irányba halad, hiszen proaktív módszereket használva küzdenek a probléma ellen.

4.4. Primer kutatás - szakértői interjúk

Dolgozatomban a szakirodalmi áttekintésen és az esetpéldán túlmenően szakértői mélyinterjúk által igyekszem feltárni a gyermekmunka problémájának mértékét, csökkentésének lehetőségeit. Kutatásomban két szakembert és hat, a fejlődő országokkal

³⁰ <http://labour.nic.in/cwl/ChildLabour.htm>

³¹ http://works.bepress.com/pankaj_singh/4

kapcsolatosan érdemben válaszolni tudó alanyt kérdeztem meg, akiket – kérésükre – anonim módon kezelek.

4.4.1. Kutatási módszertan

Az interjúalanyok kiválasztásában a kutatási témámhoz valamilyen formában kapcsolódó emberek felkeresésére törekedtem. Az első két alanyom egy nemzetközi szervezet magyarországi munkatársai, egy férfi, aki humán erőforrás munkatársként dolgozik Budapesten, magánéletében politikai aktivista, korábban minisztériumban is dolgozott, valamint egy nő, aki szintén HR-esként dolgozik a nemzetközi szervezetnél, emellett egyetemi óraadó. Mindketten a 20-as éveik végén járnak. Egyetemi dolgozókat is felkerestem, akik a fejlődő országokkal kapcsolatos témakörökben jártasak: két egyetemi docens segítette a kutatásomat, egy nő és egy férfi. Mindketten a 30-as éveik közepén vannak. Zöld mozgalmak tagjait is kérdeztem a témáról, két 40 év körüli férfit, valamint két civilt, akik kisebb vállalkozásokkal rendelkeznek. A választásom azért rájuk esett, mert munkájukon kívül mindannyian egyéb dolgokkal is foglalkoznak, amely miatt véleményem szerint látókörük szélesebb, jobban meg tudják ítélni a saját és munkaadójuk lehetőségeit, illetve a nemzetközi szervezet esetében az általuk elért sikereket és problémákat.

Az interjúk skype-on keresztül, illetve személyesen folytak, egyenként körülbelül 45 percet vettek igénybe. Az interjú során öt témában tettem fel kérdéseket:

1. **A fejlődő országok problémái és ezek kapcsolódása a gyermekmunkához.** Melyek a fejlődő országok fő problémái? E problémák kapcsolódhatnak a gyerekmunkához? Milyen más problémákat tudna megemlíteni a gyermekmunkával kapcsolatban?
2. **A gyermekmunka elterjedtsége.** Ön szerint a gyermekmunka problémája csak a fejlődő országokat érinti? Ha igen, miért? Ha nem, miért? Mi az oka a fejlett és fejlődő országok közt a gyermekmunka kapcsán fennálló különbségeknek?
3. **Az interjúalanyok gyermekmunkával kapcsolatos személyes munkatapasztalatai.** Munkája során találkozott-e bármilyen formában gyermekmunkával? Hogyan kapcsolódik a munkájához a gyermekmunka, egyáltalán kapcsolódik-e?
4. **A gyermekmunka gazdasági hatásai.** Mit gondol, milyen gazdasági hatásai lehetnek a gyermekmunkának?

5. **A gyermekmunka felszámolásának lehetőségei.** Szükség van-e a gyermekmunka megszüntetésére? Milyen megoldási módok lehetnek hatékonyak a gyermekmunka felszámolásában? Van-e hatékony megoldás? Milyen akadályai lehetnek a gyermekmunka eltörlésének? Milyen mértékben képesek a nemzetközi szervezetek nyomást gyakorolni az egyes országokra a gyermekmunka megszüntetésére? Mennyire lehet a nemzetközi szervezet one-size-fits-all politikája megfelelő?

4.4.2. A primer kutatás eredményei

Ezen alfejezetben primer kutatásom eredményeit mutatom be. Az interjúkat tematikusan, a témakörök sorrendjében elemzem. Az elemzés során kiemelem, hogy miben volt egyetértés, illetve nézetkülönbség a megkérdezett szakértők közt.

(1) A beszélgetés első részében arra voltam kíváncsi, hogy vajon a szakértők és a civilek milyen problémákat látnak a fejlődő országokban, valamint ezek hogyan kapcsolódnak a gyermekmunkához. Az e témakör kérdéseire válaszok nagymértékben lefedték azokat a gondokat, amelyeket én is megemlítek dolgozatomban a gyermekmunkát kiváltó okokként.

Az interjúalanyok egybehangzóan állították, hogy a problémák többágúak. A főágak lényegében a képzés és a tőke hiánya. A fejlődő országokban nagyon rossz a képzés minősége, nincs meg ehhez a megfelelő infrastruktúra, illetve előfordul, hogy egyáltalán nincs is képzés. Ha a fejlődő országok állampolgárai részesülnek is valamilyen oktatásban, az nem ér sokat. Véleményük szerint nem igazítják az igényekhez a „kínálatot”. A másik nagy probléma közgazdasági tényező, ugyanis a „harmadik világ”-beli országok tőkeszegények, azonban munkaerőben gazdagok. A legtöbb ember ugyanarra specializálódik (pl. cipőkészítésre), így a képzést is a cipőkészítésre szabják. A fejlődőek nagy feladata, hogy munkaerőben gazdag országból tőke-intenzív ország váljon. Mivel a lehetőségek korlátozottak a fejlődő országokban, a legtöbb esetben ez funkcionálhat a gyermekmunkát kiváltó okként.

Az egyik megkérdezett a kialakult problémákkal kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy annyira más területeken élünk és más feltételekhez vagyunk szokva, hogy számunkra nem is igazán érthető, hogy a fejlődő országokat milyen tényleges problémák uralják. A dolgozatomban én is említettem, hogy sokszor a kultúrába beletartozik a gyermekmunka is. Ami a fejlett országok szemszögéből érthetetlen tény, az sokszor a fejlődőeknek a kulturális

rendszerükhöz tartozik. Az interjúalany szerint a fejlődő országok problémáinak feltárását a fejlett országok problémáinak megszüntetésével kellene kezdeni, hiszen még a saját problémáink is megoldásra várnak.

A globalizáció egyik nagy előny és hátránya is egyben, hogy az országok közötti kapcsolatok egyre szorosabbá válnak, kölcsönös függőség alakul ki. Ez azt jelenti, hogy azok a problémák, amelyek a fejlődőknél megjelennek, hatással vannak a fejlett térségekre is és fordítva.

(2) A gyermekmunka elterjedtsége kapcsán interjúalanyaim nem értettek egyet. A legtöbb interjúalany szerint a fejlett országokban nem fedezhető fel a gyermekek foglalkoztatása. Két ok miatt nem létezik komolyabb mértékű gyermekmunka: ezek a társadalmi és az erkölcsi okok. Mivel ezekben az országokban negatívan ítélik meg a gyermekek foglalkoztatását, így a társadalom elítélné azokat, akik ezt megteszik. Ha találkozunk is a problémával, akkor az többnyire a bevándorlókhoz köthető.

A gyermekmunkát kiváltó okok közül az egyik legkomolyabb a fejlődő országokban az állami kontroll, illetve annak hiánya. A fejlett országokban jobban működik az állami megfigyelőrendszer, hiszen itt ennek a kiépítettsége is jobbnak mondható (jobb szabályok, erősebb szankciók, és a gyermekmunka ellen ható társadalmi normák léteznek).

Elgondolkodtató, de akadtak olyan interjúalanyok, akik már a fejlett országokban is felfedezi a gyermekek foglalkoztatását. Véleményük szerint ez nyíltan ugyan csak a fejlődő országokat érinti, azonban mélyebbre tekintve a fejletteket is. Magyarországon például az autópálya építkezéseknél és a bányászatban foglalkoztattak gyerekeket. A gyermekmunka az oktatás hiányának tudható be, illetve annak oka is lehet. A szegénység szintén lehet ok-okozati kapcsolatban a gyermekmunkával, ezért az államnak „be kell segíteni” a családok költségvetéseibe (anyagi és mentális fejlődést biztosítva a családoknak, a beilleszkedést is segítve).

(3) Munkájuk során az interjúalanyok egyike sem találkozott közvetlenül a gyermekmunkával. Az egyik szakértő elmesélte, a régi munkahelye egy amerikai cég volt, amelynek volt egy kitelepített részlege Tahitin, ahol meggyőződése szerint foglalkoztattak gyermekeket. Többen megjegyezték, hogy a gyermekek foglalkoztatása akkor káros, ha az ténylegesen 8-12 órában történik és gátolja a gyerekek fejlődését. Az interjúalanyaim többsége is dolgozott gyerekkorukban az iskolai tanítás mellett, hiszen segíteniük kellett a családi gazdálkodást, azonban ez természetesen teljesen más szintet jelent, mint a dolgozatban tárgyalt gyermekmunka.

(4) Az interjú következő része a gyermekmunka gazdasági hatásait vizsgálta. Dolgozatomban én három nagy témát érintettem: a gyermekmunka FDI-ra, humán tőkére és bérekre gyakorolt hatást. Az interjúk során a válaszadók is hasonló problémákat említettek, valamelyest kiegészítve az általam tárgyaltakat.

Interjúalanyaim szerint, ha a gyerekek bekapcsolódnak a jövedelemszerzésbe, akkor a családoknak lehetősége lesz, hogy többet költsenek fogyasztásra, ami a gazdaságra jó hatással lesz. A gyermekmunka hatásai rövidtávon pozitívak, hiszen a családok jövedelmét megnövelik, azonban közép- és hosszútávon mindenképpen negatívak, hiszen a gyermekeknek fiatalon tanulniuk kellene ahhoz, hogy később jobban élhessenek. Ha ez nem történik meg, akkor újratermelődik a szakképzetlen gyermekmunkások köre, ami felerősíti, újratermeli a szegénységet, fejletlenséget.

Fontos, hogy a gazdasági hatásokat az egyén és az ő közössége szempontjából is értékeljük. A fejlődő térségekben jellemzőek a nagy családok. A közösség ereje összefogja őket és segítenek egymásnak, ami a gyerekek jövedelemszerzésével is párosulhat. Az ilyen közösségi erő segíthet a fiatalok fejlődését meghatározni, emellett pedig az országra gyakorolt hatások is kedvezőek lesznek. Bár a szegénység és fejletlenség megmarad, de a társadalmi kohéziót erősíti, a rendszer stabilabbá válik, így a gazdaság számára kedvező hatást biztosít a foglalkoztatás.

(5) A gyermekmunka felszámolása nem egyszerű feladat. De vajon jó-e egyáltalán, ha megszüntetjük a családok ilyen módon szerzett jövedelmét? Nem fognak még a jelenlegi mértéknél is jobban nélkülözni? Az első megkérdezett szakértő szerint a felszámolás semmilyen negatív hatást nem gyakorol a családokra.³² A rendelkezésre álló erőforrások bőven elegendek a Föld összes lakója számára, azonban ezek nincsenek hatékonyan elosztva, például az Amerikai Egyesült Államok rendelkezik a világ tőkéjének 60%-ával, míg Afrika 1%-kal. Az erőforrások hatékony allokálása megoldaná a szegénység problémáját és nem lenne gyerekmunka, ettől várható a fejlődő országok felzárkóztatása. Azonban ez a megváltozott elosztás ütközik a fejlett országok érdekeivel, akik nem fogják engedni a fejlődést. Ennek oka, hogy a fejlett országoknak a jelenlegi helyzet fenntartása érdeke, lévén a mostani helyzetben úgy bántanak a szegény országokkal, mintha azok gyarmataik lennének.

A másik interjúalany teljesen másképp látja a helyzetet. Szerinte pozitív hatása csak akkor lehet a gyermekmunka megszüntetésének, ha van helyette más erőforrás, amivel a

³² Erre utal pl. Kína és az Apple esete. Itt a gyárban az emberek embertelen körülmények között robotolnak, köztük gyerekek is. Ez Apple-nek nagy haszonnal jár, hiszen olcsó munkaerővel tud dolgoztatni, a termékeit pedig drágán eladja. Ha megszüntetjük a gyermekmunkát, akkor csak az Apple-nek lesz rosszabb.

kiesett jövedelmet a családok pótolni képesek. Ha ez a feltétel teljesül, akkor képes arra a kormány, hogy széles látókört biztosítson a gyerekeknek az oktatás révén, egészséges társadalmat alakítson ki. Így megmarad a gyermekek fiatalsága, valamint saját erőforrásokra építkézhetnek, hiszen tanult emberek lesznek belőlük. A gyermekmunka megszüntetésének negatív hatása csak az anyagi erőforrások kapcsán jelentkezik. A családok pénzügyi erőforrásai csökkennek, valamint az országnak pótolnia kell a kiesett munkaerőt. E szakértő véleménye szerint a megszüntetés több pozitív következménnyel jár, mint negatívval.

A kérdés valójában ott nyer értelmet, hogy fel kell-e számolni a gyermekek foglalkoztatását. Bár sok szempontból jobb lenne a gyermekek számára, ha egy stabil, iskolai rendszerben fejlődhetnének, de gyakorlati szempontból irreális ennek a lehetősége. A fejlődő országok értékrendszerében már megjelent a gyermekmunka, melynek megszüntetése családok százait sodorná bajba. Egyrészt a megélhetés problémája merül fel, másrészt pedig a kultúrából fakadó különbség. Számunkra természetes, hogy a gyerekek dolgoznak, a „semmittevés” gyakorlatilag ismeretlen.

Egy másik nagyon érdekes gondolat is megfogalmazódott az interjúk során: a gyerekmunkát lehet-e általánosan kezelni? Minden tevékenység ugyanolyan súllyal szerepel, amikor döntünk a gyerekek foglalkoztatásának megszüntetéséről, vagy a különböző foglalkozási körök befolyásolják a gyermekmunkáról kialakult képünket? A legtöbb esetben nem feltétlenül van szükség a megszüntetésére, ezt igazolja az is, ami a gyermekmunka definíciója, azaz a különböző nehézségű munkák korhatárhoz kötése. Számos tevékenység esetében azonban nem elég a korhatárhoz kötés, hanem egyenesen a tiltás lenne a legmegfelelőbb mód, ezek a veszélyes foglalkozások, például a bányákban való foglalkoztatás.

A gyermekmunka elleni küzdelem kapcsán érdekes kérdés a nemzetközi szervezetek szerepe. E szervezetek igyekeznek segítséget nyújtani a gyermekmunka megszüntetésében, de vajon sikeresen teszik ezt? Az interjúalanyok véleménye eltért ebben a pontban is. Az egyikük szerint a nemzetközi szervezetek semmilyen mértékben nem képesek megoldani a fejlődő országok problémáit, hiszen pl. az ENSZ költségvetésének a 80%-a bérköltségre és utazásra megy el. A hatékony megoldást talán az szolgáltatná, ha nem pénzt adnánk a fejlődő országoknak, hanem létrehoznánk egy egyszerű és hatékony rendszert, ami mindenki számára átlátható: mit, miért és hogyan csinálnak. A pénzbeli támogatás azért nem lehet jó megoldás, mivel nem tudják, mit tegyenek vele, ezért olyan dolgokra költik, amelyek nem segítik hozzá a családokat a jobb élethez. Ezen interjúalany szerint olyan támogató rendszerre lenne szükség, amely nem pénzt, segélyt ad a szegényeknek, hanem az emberek szükségleteinek

megfelelő erőforrásokat. A pénzt a szegény családok nem arra költik, amire kell, hiszen a szegények nincsenek tisztában vele, hogy mi a legmegfelelőbb módja annak, hogy kimásszanak szorult helyzetükből. A támogató rendszerbe az állam csak kis mértékben avatkozzon be, és legyen elszámolható a beavatkozása, tehát lehessen tudni, hogy mit miért tett. Az oktatási és gazdaságpolitikai rendszer összehangolására is nagy szükség van: ha tanulok, lássam a jövőmet, a munkalehetőséget.

Volt olyan interjúalanyom, aki ezt az ellentmondást nem érti a fejlett országok és a fejlődőek között: miért avatkoznak be a fejlett országok és nemzetközi szervezetek a fejlődőek mindennapjaiba, ha a keretrendszerek, amiben gondolkozunk teljesen mások? A munka és a tanulás nem zárják ki egymást, természetesen a megfelelő határokat meg kell húzni, hiszen az nem várható el senkitől sem, főleg nem egy gyerektől, hogy napi 12 órában csak a kötelességeit teljesítse.

Akadnak olyanok, akik szerint képesek segíteni a nemzetközi szervezetek, méghezá sokat. Az országok eleinte be akarják tartani az egyezményeket, de ez később feledésbe merül, ez okozza a problémákat. Szükség van a folyamatok jó menedzselésére. Akkor lehet sikeres egy program, ha az adott országban jelen van a nemzetközi szervezetek személyzete, és fel tudják mérni a helyzetet, így rögtön be tudnak avatkozni, ha kell.

A megkérdezettek abban egyetértettek, hogy a nemzetközi szervezetek one-size fits-all politikája nem megfelelő. Olyan nagy kulturális különbségek vannak az országok között, hogy a probléma mindenhol eltérő megoldásokat igényel. Európában a „gyerek = gyerek” felfogás érvényesül, de Afrikában a „gyerek = kicsi felnőtt” felfogás, azaz a gyerekek úgy élhetnek, mint a felnőttek. Az elmaradottság miatt sem lehet mindenkinek ugyanaz jó, hiszen ebből a szempontból is különböző szinteken vannak az országok. Be kell vonni az adott országokat (pszichológusokat, pedagógusokat, szülőket) és pénzt kell bevenni a fejlődés segítéséért. A munkát maximum 12-13 éves kortól lehetne megengedni. Meg kell nézni, hogy mi a legjobb a gyerekeknek, majd ezután egy ellenőrzött, összehangolt folyamatot kell létrehozni (a döntéshozókkal és az érintettekkel együtt).

A gyermekmunka megszüntetésének akadályaként a megkérdezettek általában ugyanazokat emelték ki: nem vagyunk elég érzékenyek (sokszor a hozzáállásunk nem megfelelő), kevés az időnk, energiánk és pénzünk. Az egyikük az egyházon keresztüli mikrohitelezést hozta fel példának, mint ideális segítségnyújtást. Az egyháznak ez esetben kettős rendszere van. A tagok önkéntesen fizetnek be pénzt az egyháznak egy számlára. Ezt az összeget egy szegény ember, aki az egyház tagja bizonyos feltételek mellett elkérheti az egyháztól, amit később (ő dönti el mikor), vissza kell fizetnie. (Ez 5-6 éve számos országban,

több millió dollár van már a számlán). Az egyház más esetekben munkát is segít keresni a szegényebb embereknek.

Megoldásként a még pontosabb definiálás és szabályozás segíthet még, például a 6-10 évesek iskola melletti foglalkoztatása (természetesen úgy, hogy ne a tanulás rovására menjen) az életkoruknak megfelelő munkakörben. Ha a vállalatok is érdekeltek a gyerekek foglalkoztatásában, akkor ők is tegyenek a gyermekekért, mint például a fiatalok beiskoláztatásával. Ebben az esetben a cégek megítélése is sokat javul, valamint jelentős költségeket spórolhatnak a gyermekek legális foglalkoztatásával. Ehhez a rendszerhez egy erős ellenőrző rendszer szükségeltetik, amely kizárja a korrupciót.

A vállalatok bevonása azért is jelenthet nagy sikereket, mivel például a multinacionális cégek iskoláztatásra elköltött pénze egy afrikai országban szinte nulla. Magyarországon is létezik egy szervezet, az Afrikáért Alapítvány, amely a támogatóitól havonta 2500 Ft-ot kér, amely a gyermekek iskoláztatására és étkezését biztosítja. Ez a rendszer is ékes bizonyítéka, hogy a fejlett országok számára számos lehetőség nyitva áll a fejlődőek megsegítésére, valamint a multinacionális cégek betelepődése is sokat segíthetne egy iskoláztatási kezdeményezéssel, hiszen a társadalmi felelősségvállalásukban ez is megjelenne.

4.4.3. Primer kutatási eredmények - összegzés

Összességében elmondható, hogy az általunk a gyermekmunka kapcsán körüljárt témakörök esetében a megkérdezettek sok szempontból eltérően gondolkodnak. Az interjúalanyaim többsége pozitívan látta a gyermekmunkával kapcsolatos folyamatokat, azonban az is egyértelmű, hogy vannak „realistább” szempontok is.

A megkérdezettek közt számos hasonlóság és eltérés van. Ezek a különbségek szorosan kapcsolódhatnak a foglalkozáshoz, az életkorhoz, a tapasztalatokhoz, illetve a gyermekmunkával kapcsolatos ismeretekhez is. A nem megegyező vélemények élesen megmutatkoznak, főleg, ha a nemzetközi szervezetek hatékonyságáról van szó, vagy ha a gyermekmunka megszüntetését, illetve annak következményeit vizsgáljuk. A 8. táblázatban az interjúalanyaim válaszait hasonlítom össze az elméleti megközelítéssel, ezáltal összegzem a kutatásom végső eredményeit. Jól látható, hogy a tapasztalatok és elképzelések sok helyen megegyeznek, azonban még több helyen elválnak egymástól.

8. táblázat: A gyermekmunkával kapcsolatos szakirodalmi és szakértői vélemények összegzése

Témakörök	Elmélet	Interjú (a legfőbb eltérő véleményeket összegezve)	
		↔	
A fejlődő országok problémái és ezek kapcsolódása a gyermekmunkához	Szegénység, betegségek, urbanizáció, képzettség hiánya, infrastruktúra, gyermekmunka, globalizáció.	A problémák többágúak, de a két legfontosabb tényező a képzés színvonala, illetve hiánya, azaz az infrastruktúra gyengesége, valamint a tőke hiánya. Emellett az egészségügyi rendszer sem megfelelő, valamint a gyermekmunka is elterjedt.	Mi fejlettek nem érthetjük meg a fejlődőek problémáit, hiszen sok esetben kulturális különbségek miatt adódnak számunkra felfoghatatlan különbségek.
A gyermekmunka elterjedtsége	A fejlődőekben található meg leginkább, a fejlettekben is jelen van.	Csak a fejlődő országokban.	A fejlett országokban is előfordul.
A gyermekmunka gazdasági hatásai	Gazdasági növekedés lassú, a külföldi működő-tőke nem áramlik be, humán tőke alacsony színvonalú, felnőttek munkanélkülisége.	A gyermekmunka rövidtávon jó, a családoknak többet tudnak fogyasztani. Közép- és hosszútávon azonban negatív, szakképzetlen munkaerőt termel, a gazdasági növekedéshez nem járul hozzá.	Egyén és közösség szintjén kell először vizsgálódnunk. Ha a közösségnek jó, akkor a gazdaságot is jó lehet, bár a képzetlenség megmarad. Vállalatok CSR-jének jó lehet, ha segítenek az iskoláztatásban-->FDI beáramlását eredményezheti (hiszen neki szinte semmi az iskoláztatási költség).
A gyermekmunka felszámolásának lehetőségei	Nemzeti szinten lehet eredményes, összefogással.	Minden negatív következmény nélkül fel lehet számolni, az erőforrások hatékony eloszlásától függ a megélhetés.	Negatív következménye is lehet a felszámolásnak, például, ah a családok nem tudják pótolni a kiesett jövedelmet, valamint a kulturális különbözőségekből eredő munka eltörlése megfosztja őket a megszokott életmódtól.
A nemzetközi szervezetek szerepe a megszüntetésben	Sok kezdeményezés, de hatásuk eddig elmarad.	Nincs hatása a nemzetközi szervezeteknek, eredménytelenek.	Van hatása, mindenképpen pozitív.

Forrás: saját szerkesztés

Összességében láthatjuk, hogy a gyermekmunka létezése eltérő véleményeket von maga után. Voltak olyan megkérdezettek (bár ők voltak kevesebben), akik elzárkóznak attól, hogy mi fejlett térségként beleszóljunk az elmaradottabb térségek gazdasági-társadalmi folyamataiba különböző tényezők okán (például a kulturális különbségek miatt).

A többség szerint a gyermekmunka káros és a következményei is azok, mind az egyénekre, társadalmakra és gazdaságokra, ezért mindképp szükség van a megszüntetésére. A globalizációs folyamatok miatt kölcsönös függőség alakult ki az országok között, így cselekednünk kell, hiszen ezek a hatások ránk is befolyással lesznek.

India esetpéldája ékes bizonyítéka annak, hogy maguk a fejlődő országok is érzik a probléma súlyosságát, és megpróbálnak tenni a gyermekek helyzetének javítása érdekében, így saját gazdaságuk is fellendülhet, hiszen az ottani gyermekek legfőbb problémája a szegénység, az infrastruktúra hiánya. Az iskolai rehabilitáció segítségével nem kell a szülőknek súlyos költségeket vállalniuk, míg gyerekeikből képzett szakemberek válnak, és kiemelhetik őket a szegénységből.

Az interjúk során is bebizonyosodott: több megoldási mód is rendelkezésre áll, amelyek széles körű bevezetésével megszüntethető lenne a gyermekmunka. A megkérdezettek többsége szerint a határt már elértük, a kizsákmányolásnak véget kellene vetni és a foglalkoztatási köröket mielőbb korlátozni kell, hogy a gyermekeknek még véletlenül sem bányákban, vagy vegyi ipari üzemekben kelljen robotolniuk.

Összegzés

A gyermekmunka megfékezése napjainkra egyre nagyobb globális kihívást jelent. Ebben a rohamosan fejlődő világban a fejlett és fejlődő országok közt egyre nagyobb a szakadék, ahogyan a szegények és gazdagok között is. A szegény, sokszor vidéki, többgyerekes, iskolázatlan szülők elveszítik a gyermeküket, ahogy a gyermekek a gyermekkorukat.

A dolgozatom központi kérdése: hol van a határ? Mehetünk-e még ennél is messzebb a kizsákmányolásban, vagy már így is túlléptünk mindent? Hol lehet megszabni a korhatárt, illetve a gyermekek foglalkoztatási köreit? Céлом annak feltárása volt, hogy a gyerekek tömegfoglalkoztatása milyen gazdasági hatásokat okoz, illetve milyen módszerekkel lehet ezt megfékezni. Érdekes tendenciákat mutattak az eddig tett erőfeszítések a különböző országokban, ahol nem közvetlenül a gyermekmunkát igyekeztek megfékezni, hanem az azt előidéző okokat. Láthattuk, hogy a nemzetközi egyezmények legtöbbször eredménytelenek maradtak, míg a nemzeti gyakorlatok is csak átmeneti megoldásként szolgálnak sok fejlődő ország számára.

Dolgozatomban bemutattam, hogy a gyermekek által végzett munka nagyon sokszor a nemzeti számlák rendszerén kívül esik, hiszen a gyermekek által végzett informális tevékenységek nem sorolhatóak az ebbe tartozó termelő tevékenységek közé. Ezáltal tehát a gyermekmunka nem jelenik meg az adott ország gazdasági mutatóiban, viszont közvetetten hat annak alakulására (ld. bérek). A globalizáció egyik ékes példája, hogy a nagy innovációjú részlegek fejlett országokban élnek csak meg, míg az „összeszerelő” munkát kihelyezik egy olyan országba, ahol az emberek nagyon alacsony munkabérért elvégzik az egyébként komoly, megterhelést jelentő munkákat. Az outsourcing által ugyan új munkahelyek teremtnének, de az igazán fejlett technológiák nem feltétlenül kerülnek be az érintett országokba, így az adott országba történő beruházás mértéke is elenyésző lehet.

A gyermekek termelő, illetve nem termelő tevékenysége azért is jelentős kérdés, mert tevékenységük általában az iskolai képzés kihagyásával jár együtt, így tulajdonképpen képzetlen felnőtteké válnak pár év elteltével, a sikeres jövő lehetősége nélkül. Úgy gondolom, ez a probléma egy ördögi kört indít be, mivel képzettség nélkül a mostani gyermekek munkanélküliek lesznek, vagy olyan reménytelen helyzetbe fognak sodródni, hogy az ő családjuk is erre a sorsra jut, hiszen egy gyerek foglalkoztatása manapság olcsóbb, így inkább ők a keresettebbek. A gyermekmunka hatására egy tudatlan generáció fog felnőni, akik

állandó szegénységben élnek majd, ami a fejlődő országok alacsony szintű fejlődésére is visszahat.

A családok szegénységének megszüntetése lenne a fő feladat az érintett országok számára. Amíg a családok saját szükségleteiket nem tudják kielégíteni, addig várható, hogy a fiatalokat is bevonják a munkába, esetleg eladják saját lányukat, fiúkat egy gazdagabb családnak, bűnszervezetnek. Mivel sokszor így nevelkednek fel a gyermekek, így ez egy természetes folyamattá válik számukra. A gyermekek alapvető jogait ugyan többször is rögzítették az évszázadok folyamán, de a végső kétségbeesés eltörli a védelmet segítő nyilatkozatokat. Amíg a bűnözés manapság egyre nagyobb méreteket ölt, addig a gyerekek is veszélyben vannak. Ha kicsit jobban szétnézünk a világban, láthatjuk a példákat: szomáliai kalózkodások, háborúk, terrorista akciók.

Ugyan a nemzetközi szervezetek, kormányok, illetve nem kormányzati szervek is próbálják ezt a jelenséget megszüntetni, azonban sajnos csak több-kevesebb sikerrel. Sikeres kezdeményezésre kiváló példa az Indiában létrehozott körzetek kialakítása, ahol a módszer annyira bevált, hogy egyre több gyermek található meg az iskolai rendszerben, ami biztosíthatja mind számukra, mind pedig az országuk számára a boldogabb és gazdagabb jövőt. Az interjúalanyok is megerősítették, hogy a gyermekmunka gazdaságilag rossz, megszüntetését pedig az alapoknál kell kezdeni, csak így tudjuk elérni a kijelölt célt, azaz meghúzni a határt a foglalkoztatásban. Az általam feltett kérdésre – Hol van a (kor)határ? – a válaszom: tevékenységektől függően kell meghatározni, azonban minden, a gyermekekre káros munkát el kell törölni. A gyermekek éljenek gyermekként és a tanulásra, játékra legyen idejük!

Felhasznált irodalom

- Ahmed, U. A. (2002): The food for education program in Bangladesh: an evaluation of its impact on educational attainment and food security. *FCND Discussion Paper*, No. 138, Washington.
- Akresh, A. – Bagdy, E. – Walque, D. – Kazianga, H.(2012): Child labor, Schooling, and Child Ability. *Policy Research Working Paper*, No.1., The World Bank.
- Anthony, K. E. – King, B. – Austin, J. M. (2011): Reducing child poverty by promoting child well-being: Identifying best practices in a time of great need. *Children and Youth Services Review*, 33, pp. 1999-2009
- Baland J.-M. – Duprez C. (2009): Are labels effective against child labor? *Journal of Public Economics*, 93, 11-12, pp. 1125-1130.
- Basu, K. –. Hoang, Van P. (1998): The Economics of Child Labor. *The American Economic Review*, No. 3, pp. 412-427.
- Behram, J. – Sengupta, P. – Todd, P. (2005): Progressing through Progreso: an Impact Assessment of a School Subsidy Experiment in Rural Mexico. *Economic Development and Cultural Change*, 54, 1, pp. 237-275.
- Beine, M. – Docquier, F. – Rapoport, H. (2001): Brain drain and economic growth: theory and evidence. *Journal of Development Economics*, 64, 2001. pp. 275–289.
- Blahó, A. – Kutasi, G. (2010): *Erőközpontok és régiók*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bonnet, M. (1993): Child labour in Africa. *International Labour Review*, 3, pp. 371-389.
- Boockmann, B. (2010): The Effect of ILO Minimum Age Conventions on Child Labor and School Attendance: Evidence From Aggregate and Individual-Level Data. *World Development*, 5, pp. 679-692.
- Braun, S. (2006): Core labour standards and FDI: Friends or Foes? The Case of Child Labour. SFB 649 Discussion Paper, Berlin.
- Cigno, A. (2002): Does globalisation increase child labour? *IZA Discussion Paper*., No. 470, Firenze, Italy.
- Contreras, S. (2008): Child labor participation, human capital accumulation, and economic development. *Journal of Macroeconomics*, 30, 1, pp. 499-512.
- Crespo, N. – Fontura, M. P. (2007): Determinant Factors of FDI Spillovers – What Do We Really Know? *World Development* Vol. 35, No. 3, pp. 410–425.

- Dosunmu, A. G. – Abidogun, B. G. (2011): Child Labour among Working Children in Ogun State, Nigeria. *European Journal of Social Sciences*, 3, pp. 411-417.
- Dwibedi, K. J. – Chaudhuri, S. (2010): Foreign Capital, return to education and child labour. *International Review of Economics and Finance*, 19, 2, pp. 278-286.
- Gabriele Tondl, G. – Fornero, A. J. (2010): Sectoral productivity and spillover effects of FDI in Latin America. *FIW Working Paper* 53.
- Grootaert, C. – Kanbur, R.(1995): Child labour: An economic perspective. *International Labour Review*, 2, pp. 187-203.
- Guarcello, L. – Lyon, S. – Rosati, F. C. – Valdivia, C. A.(2005): Towards statistical standards for children's non economic work: a discussion based on household survey data. *Understanding Children's Work Project Working Paper Series*, May 2005, (UCW) University of Rome.
- Heady, C. (2000): What is the effect of child labour on learning achievement? Evidence from Ghana. *Innocenti Working Papers*, No. 79, Italy, UNICEF.
- Herzer, D. – Klasen, S. – Nowak-Lehmann, F.(2008): In search of FDI-led growth in developing countries: The way forward. *Economic Modelling* 25, pp.793–810.
- ILO (1973): ILO's Minimum Age Convention, 1973 (No. 138): <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C138>
- ILO (1999): ILO's Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182): <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C182>
- ILO (2005): "Child Labour in Africa". *Child Labor*. Paper 10. Internet: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/child/10>
- ILO (2011): Children in hazardous work. What we know. What we need to do. Geneva. Internet: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_155428.pdf
- ILO's International Program for the Elimination of child labour: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_mas/---eval/documents/publication/wcms_165234.pdf
- Koseleci, N. – Kovrova, I. (2009): Child labour in Bangladesh and India: A preliminary gender-based analysis. *Understanding Children's Work Project Working Paper Series* (UCW). Rome, Internet: http://ucw-project.org/attachment/standard_gender_bangladeshindia_6april20110517_144747.pdf

- Lengyel, I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Mankiw, N. G. (2005): *Makroökonómia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Meenakshi J.V. – Ray R. (2002): Impact of household size and family composition on poverty in rural India. *Journal of Policy Modeling* 24, pp. 539–559.
- Mészáros, Á. (2010): *Közvetlen külföldi beruházások integráltsága a beszállítói kapcsolatok tükrében: a magyarországi Suzuki példája*. Doktori értekezés, Budapest
- Mughal, M. – Vechiu, N. (2010): The role of Foreign Direct Investment in higher education in the developing countries (Does FDI promote education?)
- Neumayer, E. (2005): Trade Openess, Foreign Direct Investment and Child Labour. *World Development*, 1, pp. 43-63.
- Njoh, A. J. (2003): Urbanization and development in sub-Saharan Africa. *Cities*, 3., pp. 167-174.
- Noorbakhsh, F. – Paloni, A. – Youseff, A. (2001): Human Capital and FDI Inflows to Developing Countries: New Empirical Evidence. *World Development*, Vol. 29, No. 9, pp. 1593-1610.
- Rena, R. (2009): The Child Labor in Developing Countries: A Challenge to Millennium Development Goals. *Indus Journal of Managment & Social Sciences*, 3, pp. 1-8.
- Rosati, F. C. (2010): *Child labour: trends, challenges and policy responses. Joining forces against child labour.– An Inter-Agency Research Cooperation Project*. International Labour Organisation and Understanding children's work. Geneva
- Singh. H. – Jun, K. W (1995): Some New Evidence on Determinants of Foreign Direct Investment in Developing Countries. An export orientation is the strongest variable explaining why a country attracts foreign direct investment. *Policy Research Working Paper*. The World Bank
- Stover, J. – Bollinger, L. (1999): The economic impact of AIDS. *The policy project*. Internet: http://www.policyproject.com/pubs/SEImpact/SEImpact_Africa.PDF
- Szentes T. (2011): *Fejlődés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szent-Iványi, B. (2009): *A nemzetközi fejlesztési segélyezés hatékonysága*. Ph.D. értekezés (Budapesti Corvinus Egyetem), Budapest
- Tárki (2012): *Aktív szociálpolitikai eszközök, feltételekhez kötött készpénz transzferek a világban és Magyarországon*. Budapest.
- The World Factbook (2011). Internet: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2011.html>

- Todaro, P. M. – Smith, C. S. (2009): *Economic Development*. Pearson Education Limited, Essex.
- Torgyik, J. – Karlovitz, J. T. (2006): *Multikulturális nevelés*. Budapest, Internet: <http://www.uni-miskolc.hu/~btntud/multikult.pdf>
- Tóth, F. (2008): *Munkaügyi kapcsolatok rendszere és fejlődése*. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő.
- Udry, C. (2003): Child labor. *Center Discussion Paper*, No. 856, New Haven.
- Udvari B. (2010): Mindenki ugyanannyit veszít? – A fejlődő országok és a TRIPS Egyezmény gyógyszer-kereskedelemre vonatkozó szabályai. *Fordulat*, 8, 84-104. o.
- United Nations (2010): The Millennium Development Goals Report. We can end poverty 2015. United Nations, New York
- United Nations Habitat (2003): *The Challenge of Slums*. Earthscan Publications Ltd., London.
- United Nations Habitat (2010): *State of the world's Cities 2010/2011. Bridging the urban divide*. Earthscan Publications Ltd, London.
- Wiig, A. – Kolstad I. (2010): Multinational corporations and host country institutions: A case study of CSR activities in Angola. *International Business Review*, Volume 19, Issue 2, pp. 178-190.
- http://hvg.hu/karrier/20090911_rabszolgak_kenyszermunka_gyerekmunka_ilo (2011. 11. 15.)
- http://hvg.hu/vilag/20100714_gyerekeket_dolgoztattak (2011. 11. 15.)
- <http://india.gov.in/knownindia/profile.php> (2011. 11. 23.)
- <http://labour.nic.in/cwl/ChildLabour.htm> (2011. 11. 23.)
- http://www.technet.hu/hir/20100301/gyerekmunka_es_ehber_az_apple_gyartosoroknal/ (2012. 04. 05.)
- http://works.bepress.com/pankaj_singh/4 (2011. 10. 26.)
- <http://www.ucw-project.org/Pages/ChildLabIndicator.aspx> (2011. 11. 18.)
- <http://www.ucw-project.org/pages/interactive-map.aspx> (2011. 11. 18.)
- <http://www.unicef.hu/hirek-tenyek.jsp> (2011. 11. 20.)
- http://www.wto.org/english/res_e/doload_e/inbr_e.pdf (2012. 02. 27.)
- http://www.goodweave.org/about/rug_certification_label (2012. 03. 14)
- <http://www.brookes.ac.uk/eie/ecolabels.htm> (2012. 03. 14)

Ismeretterjesztő sorozat:

On the spot: Bizsagó